

Indføring i

Dansk Syntaks

Henrik Jørgensen

3. foreløbige udgave

Århus Universitet 2000

Forord

Denne fremstilling af syntaksen i dansk er blevet til i forlængelse af forskningen inden for området gennem de senere år. Bogen er et forsøg på at beholde de væsentligste dele af Paul Diderichsens feltteori, samtidig med at lærebogsstoffet udvides med den relationelle syntaks, dvs. læren om sætningsleddene og deres indbyrdes forbindelse. Denne del af syntaksen har ført en ret stedmoderlig tilværelse i forskning og undervisning. Det er blevet taget for givet at studerende ved de højere læreanstalter er hjemme i dette stof; derfor har man gået let hen over det, og da feltsyntaksen er ret meningsløs uden solid indsigt i relationssyntaks, er der mange der aldrig har fået lært feltanalysen ordentligt. Dette er så meget mere ironisk, eftersom de eksisterende lærebøger i dansk syntaks for universitetsstuderende er særdeles grundige og solide og i pædagogisk henseende overordentlig velorganiserede. De starter blot på et niveau som ligger højere end det er rigtig forsvarligt.

Den version af feltanalysen som her fremlægges, er gennemgribende påvirket af den gennemtænkning af Diderichsens syntaks som Lars Heltoft har arbejdet med gennem mange år. Selv om ikke alle detaljer af Heltofts arbejde er benyttet her, vil jeg gerne betone at uden denne væsentlige forskningsindsats havde denne fremstilling været betydelig mindre interessant.

Fremstillingen her trækker linjerne mellem feltsyntaks og relationssyntaks op på en måde som ikke har været prøvet før i en lærebog. Samtidig er en hel del synspunkter fra semantisk og pragmatisk analyse blevet integreret undervejs. Forhåbentlig kan denne fremstillingsmåde tjene til at skabe interesse omkring et fagområde som i næsten enhver henseende har stået i skyggen i danskfaget på de højere læreanstalter gennem mange år.

Den der skriver en lærebog som denne, har mange forgængere at kigge tilbage på. Jeg har benyttet mange af de eksisterende undervisningsmaterialer, dels i undervisningen, dels i udarbejdelsen af denne bog. Jeg har lånt meget, specielt fra Erik Hansens "Dæmonernes Port", hvis pædagogiske anlæg jeg er i dyb gæld til. I en lærebog hæfter man ikke sine kilder op med fodnoter; derfor kun disse ord som anerkendelse af alt det jeg skylder mine forgængere i dansk syntaks.

Mange mennesker har hjulpet med korrekturlæsning og forslag til ændringer gennem de mange udgaver som bogen har været igennem. I særdeleshed skylder jeg tak til Jørgen Gimbel, Birgitte Skovby Rasmussen, Signe Poulsen, Marie

Linnet, Anette Lysdal Pedersen, Marianne Rathje, samt Tine Basse Christensen. Hvad der måtte forekomme af fejl og unøjagtigheder, tager jeg naturligvis på egen kappe.

Planen for bogen som helhed er denne:

Kapitel 1 og 2 udgør baggrunden for den syntaktiske analyse, dels funderingen i semantik og pragmatik, dels den kontante kontekstfrie analyses greb. I kapitel 3 gennemgås relationslæren. Kapitel 4 gennemgår de fundamentale rækkefølgesyntaktiske forhold, herunder sætningsskemaet. Kapitel 5 gennemgår syntaksens forskellige variationsmuligheder. Kapitel 6 er en anvisning på hvordan man kan lave praktisk analyse med baggrund i bogens teoretiske stof.

Henrik Jørgensen
Århus, 20.8.2000.

Indholdsfortegnelse

Forord	1
Indholdsfortegnelse	3
1. Sætningen som kognitiv enhed i teksten	6
1.1. Det semantiske grundlag	6
1.2. Relationssyntaks	9
1.3. Rækkefølgesyntaks	10
1.4. Resumé	13
2. Syntaktisk analyseteknik	14
3. Den relationelle syntaks	19
3.1. De fem ledtypekonstruktioner	19
3.1.1. Verballeddenes bygning	19
3.1.2. Nominalleddenes bygning	25
3.1.3. Adverbialleddenes bygning	31
3.1.4. Præpositionsforbindelsernes bygning	32
3.1.5. Adjektivleddenes bygning	35
3.2. Ledtype og valens	36
3.2.1. Verbemes valens	36
3.2.2. Andre ordklassers valens	43
3.2.3. Særlige valensforhold ved verberne	43
3.2.4. Omdannelse af konstruktioner	46
3.3. Konjunktionalleddenes funktion	48
3.3.1. Sideordnende konjunktional	48
3.3.2. Underordnende konjunktional	49
4. Periodens organisation	51

4.1. Underordnede og overordnede sætninger	52
4.1.1. Underordnede sætninger som led i andre sætninger	52
4.1.2. De tre hovedklasser af ledsætninger	54
4.1.3. Periodediagrammet	59
4.1.4. Særlige problemer i ledsætningsspidserne	62
4.2. Sætningsleddenes følge	63
4.2.1. Ledfølgen i adverbelle og relative ledsætninger	64
4.3. Periodens funktion i kommunikationen	68
4.4. Ledfølgen i helsætninger	71
4.4.1. Maximal udfyldning af sætninger	76
4.4.2. Sætningsskemaet i ældre udformninger	78
5. Sætningens relation til teksten og konteksten	81
5.1. Forfeltet	81
5.1.1. Hvilke led kan stå på forfeltet?	81
5.1.2. Hvilke led kan ikke stå på forfeltet?	83
5.1.3. Hvordan udfyldes forfeltet i den sproglige praksis?	83
5.2. Lette led	87
5.3. Negative led	93
5.4. Det ubekendte subjekt	95
5.5. Sætningskløvning	98
5.5.1. Det-kløvning	98
5.5.2. Der-kløvning	100
5.6. Sætningsknode	101

5.7. Fordoblede eller ekstraponerede led	103
6. Praktisk syntaktisk analyse	107
6.1. Indledning	107
6.2. Forfeltet	107
6.3. Syntaktisk dybde	109
6.4. Sætningsafløser	110
6.5. Ledsætningernes typer	111
6.6. Leddenes omfang	112
Litteraturliste	114

1. Sætningen som kognitiv enhed i teksten

Denne bog handler om sætningsbygningen eller med et fremmedord 'syntaksen' på dansk.

Syntaksen i et sprog beskriver de relationer der opstår mellem sprogets ord når de bliver anbragt i sammenhæng i en ytring. Vi kan ikke se eller mærke disse relationer i sig selv, og vi kan ikke altid omskrive dem til præcise forklaringer. Ikke desto mindre kan vi sætte navne på disse relationer, fordi de altid opfører sig ens i alle sprogbrugeres opfattelse af dem. De har altså for sprogets brugere en betydning som alle i praksis er enige om. Det er også derfor vi kan studere dem. De udgør det som vi kalder et tegnsystem.

1.1. Det semantiske grundlag

For at forstå hvordan disse relationer virker, må vi gribe bag om deres tegnfunktion, tilbage til det indhold af tankegods som syntaksens elementer betegner. I vores forståelse af verden indgår der nogle grundlæggende figurer i tænkningen, figurer som kan genkendes i sætningsbygningens grundelementer:

- * forestillingen om genstande,
- * forestillingen om egenskaber ved disse genstande, samt
- * forestillingen om tilstande, processer og handlinger der finder sted med disse genstande.

Disse kognitive figurer modsvarer groft sagt indholdet i de tre klassiske ordklasser: substantiverne, adjektiverne og verberne. Til substantivene kan vi i denne sammenhæng regne pronominerne, der også er genstandsbetegnende størrelser, om end de optræder på deres egne særlige betingelser. En samlet forestilling om en genstand og de egenskaber, tilstande, processer og handlinger der knytter sig til den, kan vi kalde en 'sag' eller et 'sagforhold'. Sagforholdet er semantikens modsvar til sætningen.

De øvrige ordklasser, artikler (inkl. infinitivmærket "at"), talord, konjunktioner, præpositioner og adverbier, har deres funktioner ved at modificere og ændre på betydningsforholdene ved de grundlæggende tre klasser i forhold til den sag der skal fremstilles i tekstsammenhængen. På denne måde kan ordklasserne forstås som redskaber til ordning af vore forestillinger om omverden. (I syntak-

tisk sammenhæng opererer vi ikke med med lydord, hvis funktion kan være meget forskellig, og udråbsord, der ofte kan opfattes som hele sætninger i sig selv.)

Sætningsbygningen handler om hvordan vi kommer fra ordene til helheden i det emne som vi fremstiller. Man kan opfatte syntaksen som en slags scene hvor det emne der skal fremstilles, bliver opført. Med udgangspunkt i ordklasserne kan vi forestille os nogle grundlæggende relationer som fremstillingen af emnet kan gå ud fra:

Man kan sætte to betegnelser for genstande som identiske med hinanden i en given talesituation; det er den relation vi kalder *apposition*.

Man kan tillægge en genstand en egenskab; det er den relation vi kalder *prædikation*.

Man kan lade nogle genstande indgå i en handling som betegnes ved et verbum; denne relation har intet separat navn, men opfattes ofte som en udvidet version af prædikationen. De genstande som indgår i prædikationen, kalder man i logikken *argumenter* og i syntaks og tekstanalyse for *aktanter*.

De kursiverede ord i disse eksempler illustrerer appositionen. De to kerner i apposition er markeret med indekser:

- (1.) *Maren Splids*_{KERNE 1}, *skræderkonen*_{KERNE 2} *fra Ribe*, er Danmarkshistoriens kendteste heks.
- (2.) *Den store flod*_{KERNE 1} *Yangzekian*_{KERNE 2} er igen gået over sine bredder.

Disse sætninger illustrerer prædikation. Det prædikerende element er markeret med indekset _{PRÆD} og den genstand der prædikeres på, er markeret med indekset

_{GENST}:

- (3.) Petersen_{GENST} blev skomager_{PRÆD}.
- (4.) Lis_{GENST} er sød_{PRÆD}.
- (5.) Den søde_{PRÆD} Lis_{GENST} (...)
- (6.) De mørke_{PRÆD} graner_{GENST} (...)
- (7.) Aftenens solist_{GENST} er Lars Ulrik Mortensen_{PRÆD}.
- (8.) Jan_{GENST} kaldes for "Fede"_{PRÆD}.
- (9.) De andre unger kaldte Philip_{GENST} "fessor"_{PRÆD}.

De næste sætninger illustrerer forbindelsen af verbet og dets aktanter (eller argumenter), altså prædikation i den udvidede forstand. Verbets aktanter er markeret med symbolerne (S), (DO) og (IO) (se nærmere kap. 3.1.1.):

- (10.) *Familien* (S) sover.
- (11.) *Jens* (S) fodrede *hamsteren* (DO).
- (12.) *Anna* (S) gav *ham* (IO) nok *et knus* (DO).

Tilsammen kalder vi disse tre typer af relationer for *semantiske relationer*. Til disse fundamentale semantiske relationer kommer så de relationer som de øvrige ordklasser indgår i. En meget vigtig funktion er *præciseringen af en semantisk relations gyldighedsområde*; denne funktion (der går på tværs af den traditionelle ordklasseinddeling, og som ofte betegnes *determinativ*) udøver så forskellige ordklasser som artikler, talord og pronominer. En anden funktion er *koblingen af sprogets elementer*, såsom enkeltord og sætninger; dette er konjunktionernes typiske funktion. Præpositionerne, som er den sidste ordklasse i denne opstilling, har til funktion at udbygge verbernes betydningsområde og betegne forbindelser mellem forskellige genstande.

Når vi beskæftiger os med syntaks, er disse semantiske relationer det indhold der bærer relationen mellem de forskellige ord og helheder i syntaksen. De typer af semantisk relation som vi har opstillet her, har deres modsvar i de *syntaktiske* relationer. Forholdet mellem genstanden og prædikatet i semantikken svarer således til nominet i dets relation til de to prædikerende ordklasser, verbet og adjektivet. Forholdet mellem prædikatet og aktanterne genfinder vi i syntaksen som forholdet mellem verbet og dets tilknyttede led: subjekter, objekter, prædikativer og (visse) adverbialer. De præciserende finder vi i bestemmerfunktionen i nominalleddene, og de koblende funktioner finder vi i konjunktionalerne.

Det ser altså umiddelbart ud til at der simpelt hen finder en fordobling sted, og det virker jo lidt pudsigt at hele begrebsapparatet findes i denne dobbelte udgave. I realiteten handler det om noget ganske andet, nemlig at vi går fra at beskrive sproglige betydningsforhold til at beskrive forbindelser mellem ord i en tekst. Når vi beskriver forbindelserne mellem ordene i teksten, altså når vi arbejder med syntaksen i egentlig betydning, arbejder vi med nogle faste formmæssige relationer, hvis betydning vi ikke inddrager i første linje. Det er grunden til at vi arbejder med dette dobbelte beskrivelsessystem: dels dækker de to

apparater ikke ganske hinanden, dels har de forskellige opgaver i den sproglige analyse: semantikken analyserer det sproglige indhold, syntaksen analyserer organisationen af det sproglige udtryk. Der er en sammenhæng mellem indhold og udtryk - ellers ville sproget ikke være et anvendeligt meddelelsesmiddel. Men der er også brug for to forbundne synspunkter hvis vi skal lave en videnskabelig analyse.

1.2. Relationssyntaks

Vejen fra de enkelte elementer til den sammenhængende fremstilling går gennem de syntaktiske relationer, og de syntaktiske relationer danner af enkeltordene stadig større helheder, som på næste niveau indordnes i nye helheder. Sætningsled er i almindelighed opbygget omkring et enkelt element, som vi betegner som *kernen* i konstruktionen. Kernen er den størrelse (f.eks. et medlem af en bestemt ordklasse) som altid skal være til stede for at man kan have den pågældende type sætningsled overhovedet. I denne bog gennemgås læren om sætningens led på den måde at vi først opstiller de grundlæggende klasser af sætningsled rundt om verballeddet og dernæst gennemgår de relationer der findes inden for det enkelte sætningsled. I praksis handler bogen mest om verberne som centrum for sætningsbygningen; prædikation og apposition behandles mere stedmoderligt. Der er tradition for at bygge fremstillingen op efter denne skabelon, uanset at appositionen og prædikationen i en konkret tekstanalyse er meget vigtige relationer at kunne identificere.

Som vi diskuterede ovenfor, opstår relationerne mellem ordene i kraft af at ordene har forskellige muligheder for at forbinde sig indbyrdes. Disse muligheder afhænger grundlæggende af hvilken ordklasse ordet tilhører. Nu er det i og for sig en tilsnigelse at sige at det er selve ordene der har evnen til at forbinde sig. Det vil være rigtigere at sige at visse ord danner kerner i sætningsled, og at relationerne opstår i kraft af sætningsleddene, ikke i kraft af ordene. Men det er afgørende, når vi snakker om forholdet mellem sætningsleddene og ordene, at leddets konstruktion og ordets egenskaber i al almindelighed må passe til hinanden.

Vi regner med følgende 5 typer af led i sætningen, betegnet efter den ordklasse som i det typiske tilfælde udgør kernen i konstruktionen:

- . verballed, en ledtype der altid besættes med verber;
- . nominalled, en ledtype der kan besættes med substantiver eller pronominer, men som også kan besættes med f.eks. ledsætninger eller infinitivkonstruktioner;
- . adjektivled, en ledtype der er bygget op omkring et adjektiv (eller eventuelt en verbalform som præteritum eller præsens participium)
- . adverbialled, en ledtype der besættes med adverbier eller præpositionsforbindelser;
- . præpositionsforbindelse, en ledtype der er bygget op omkring den indledende præposition

Alle disse typer af led indgår i indbyrdes afhængighedsforhold, som forbinder dem med hinanden i bestemte mønstre. Disse mønstre kalder vi for *relationer* eller *funktioner*. Når vi taler om et mønster der forbinder to konkrete sætningsled, taler vi helst om en relation; derimod hvis et givet sætningsled kan have tilknyttet et andet led, ligegyldigt hvilket, taler vi om at der til det givne led er knyttet en funktion der kan udfyldes af forskellige former for materiale. Disse relationer eller funktioner har navne, som f.eks. ‘subjekt’ eller ‘prædikativ’ eller ‘beskriverled’; disse navne angiver den type af afhængighed som kræves af det overordnede element i afhængighedsforholdet, f.eks. verbalet i forhold til underleddene, eller substantivet i forhold til nominalleddets øvrige elementer. Vi kan således tale om at en funktion som subjekt er udfyldt af et nominalled, eller at en funktion som prædikativ udfyldes af et nominalled eller et adjektivled. Hertil kommer så *konjunktionalledene*, som forbinder sætninger og led indbyrdes, men som ikke i sig selv styres af noget andet led.

1.3. Rækkefølgesyntaks

Ud over ordenes indbyrdes relationer studerer vi i syntaksen også den måde som disse relationer kommer til udtryk på. I dansk er det frem for noget ordenes indbyrdes rækkefølge der er udtryk for ordenes relationer. Andre sprog, som f.eks. latin eller tysk, udtrykker derimod en del af relationerne gennem forskellige endelser på ordene. Relation og rækkefølge kan i et sprog som dansk opfattes som syntaksens indhold og udtryk.

Rækkefølgen har imidlertid mange slags funktioner i syntaksen. Ud over at være signal for de grundlæggende syntaktiske relationer har den også en forbindelse med sætningens indpasning i teksten. Man kan se det sådan at sætningen

skal begynde et sted hvor tekstens modtager er indforstået med hvad der tales om og derfra bevæge sig videre mod noget som afsenderen formoder at modtageren ikke ved, men har interesse i at vide. Det viser sig ved at tyngden af den ny information i teksten i normale tilfælde vokser henimod slutningen af sætningen:

(18.) I går fandt min bror og jeg et pindsvin omme bag hækken

Denne sætning starter med nogle størrelser ovre til venstre som alle der hører sætningen, kan identificere umiddelbart ud fra deres baggrund: Hvornår var i går? - dagen før den dag som sætningen siges på. Hvem er den talende? Hvem er hans bror? - Begge to nogen vi kan identificere ud fra situationen. Pindsvinet derimod er ubekendt; det kan man se af formen. Og det sted hvor det blev fundet, er også ukendt. Denne fordeling er hvad man kan vente at finde i en tekst med en normal sammenhæng.

For at kunne diskutere hvordan sætningen relaterer sig til tekst og kontekst er det nødvendigt at kaste et blik på de substantiviske størrelser i teksten. Det er nominalleddene, altså de ord vi bruger for de genstande vi taler om, der frem for nogen sikrer forbindelsen fra sætningen tilbage til den tekstlige kontekst og situationen generelt.

Til dette formål vil vi benytte en model af Ole Tøgeby der beskriver nominalleddenes relation til modtagerens bevidsthed, set gennem afsenderens øjne. Modellen bygger på en opfattelse af nominalleddenes semantik der opfatter dem som todelte: på den ene side en henvisning til eller en pegning på en substans i rummet omkring teksten, det som vi med den Peirceianske semiotik kalder 'et indeks' eller en 'deiktisk størrelse' (af græsk "deiknynai": vise, udpege); og på den anden side en beskrivelse der karakteriserer dem mht. egenskaber, svarende til prædikationen i denne bog. Forholdet mellem de to komponenter er ikke det samme for alle nominalleds vedkommende; i visse typer af led er det situationshenvisende overvejende, mens det beskrivende er overvejende for andres vedkommende. Ole Tøgebys model opererer med fem mulige kilder til et emnes forhold til modtagerens bevidsthed, og i forhold til dem kan der defineres tre morfologiske trin af nominale former: pronominal form, bekendt form og ubekendt form. De eksempler han anvender, stammer fra H.C.Andersens "Fyrtøiet".

3. Ubekendt form	Mentalt lager: mulige emner	$N_I(N_N)$	<i>en Hund</i>
2. Bekendt form	Kulturel baggrund: virkelige emner	N_{De}	<i>Kjøbenhavn</i>
	Aktuel baggrund: aktuelle emner	N_{Dd}	<i>Det næste Værelse</i>
	Omtalt baggrund: omtalte emner	N_{Db}	<i>Hunden</i>
1. Pronominal form	Opmærksomhedsfelt: givne emner	N_{Dp}	<i>han</i>

(frit efter Ole Togeby 1997)

Modellen bliver gennemgået nedefra og op.

Et emne kan være umiddelbart givet i forhold til bevidstheden, og det kan derfor gøres identificerbart i tekstsammenhængen ved hjælp af et pronomen, hvor den indeksale del af indholdet er væsentligt stærkere end det prædikative indhold. Sådan fungerer f.eks. "Du" i tekstens første afsnit; inden for dialogen henviser ordet skiftevis til heksen og soldaten, men ingen af dem tager fejl af ordets tynde semantik og bliver grebet af ejerforhold over for det. Ordet "du" peger på en størrelse i konteksten, men ordet angiver ingen egenskaber der fæster det ved nogen bestemt af samtalepartnerne. Emner af denne art befinder sig i bevidsthedens forgrund og kan derfor uden videre markeres med ret rene indeksale midler; det er det første morfologiske trin.

På trin to, det som tilsammen udgør kommunikationssituationens baggrund, finder man emner som har en fundamentalt bekendt status i tekstsammenhængen. De kan være allerede omtalte, når vi således er blevet introduceret for hunden på kisten med kobberskillinger med øjne så store som tekopper, kan den uden videre omtales som "Hunden". Der skal ganske vist en semantisk specifikation af emnets "hundemæssighed" ud over det rent indeksale til, sådan at pronominet bliver for tyndt, men de præcise specifikationer af egenskaber som øjenstørrelse og foretrukket opholdssted kan udelades.

Emner på trin to kan også være aktuelle. Hvis vi er i et værelse, kan vi uden videre tale om "det næste Værelse", fordi tilføjelsen af densituationshenvisende markør "næste" sikrer den semantiske indkobling af den nye referent. Selv om

heksen for så vidt har sandsynliggjort at der er tre værelser ved at tale om "tre Døre" nede på bunden af træet, har værelse nr. 2 ikke været omtalt eksplicit før heksen omtaler det i bestemt form i sætningen "... men vil Du heller have Sølv, saa skal Du gaa ind i det næste værelse ...". Selv om det drejer sig om emner på randen af modtagerens bevidsthedszone, kan de aktualiseres ved at de eksplicit relateres til situationen. Det kan f. eks. også gøres med en meget demonstrativ tilføjelse: "... den lampefabrik som du nok husker at jeg omtale for nogen tid siden ... " - Endelig opererer Togeby på trin 2 også med emner som han beskriver som "virkelige" i den forstand at deres eksistens er givet i forhold til situationen, uanset at de ikke er umiddelbart nærværende og derfor identificerbare med rent deiktiske angivelser. Et eksempel er "Kjøbenhavn" i "Fyrtøiet": "... nei Gud bevares! hvor var der meget Guld! han kunne købe for det hele København og Kagekonernes Sukkergrise, alle Tinsoldater, Pidske og Gyngeheste, der var i Verden!" Det er typisk navne og navnelignende betegnelser der kan anvendes på denne måde.

Fælles for emnerne i baggrunden er at de har behov for en højere eller lavere grad af semantisk specifikation for at kunne omtales, men at de til gengæld her funktion som bekendte størrelser i tekstsammenhængen. Det morfologiske trin rækker fra rene substantiver i bekendt form til stærkt udfyldte nominalsyntagmer med forskellige typer af karakteriserende led omkring sig.

Trin tre er endelig et mentalt lager af mulige emner; for at kunne omtales må de introduceres eksplicit for modtageren. I "Fyrtøiet" gælder det således den første hund i det første rum, sådan som heksen beskriver træets indre: "... oven paa den sidder en Hund ...". Det er typisk at disse størrelser må præsenteres i sammenhængen eller at de på anden måde må inddrages eksplicit i tekstsammenhængen for at kunne få plads i modtagerens bevidsthed.

1.4 Resume

Dette kapitel har behandlet sætningens rolle som kognitiv enhed i teksten. Sætningen er en udformning af en information (i en meget vid betydning af dette ord). Denne information udformer afsenderen omkring verbet, der er den centrale størrelse i indholdsstrukturen. Alle andre dele af informationen bliver struktureret i forhold til verbet og kan ses i sætningen som underled i relation til verbet. Når informationen dernæst skal relateres til samtalsituationen, bliver det sproglige udtryk realiseret i en passende rækkefølge der tager hensyn til det vidensrum som afsenderen regner med at modtageren befinder sig i.

2. Syntaktisk analyseteknik

Den definition vi har givet af begrebet “sætningled” i kapitel 1, er på én gang semantisk og morfologisk. Vi regner med at sætningsleddene er defineret ved hjælp af en semantisk relation fra et overordnet sætningsled, og vi regner med at sætningsleddene er til at fastholde ved hjælp af et særligt morfologisk element, *kernen*, uden om hvilket hele leddet bygges op. Det er således kun bestemte ordklasser der (i teorien) kan udgøre kernen i bestemte sætningsled. Men hvordan ser man nu i praksis hvad der udgør ét og kun ét sætningsled?

For at identificere sætningsleddene ud fra en formel synsvinkel kan vi anvende to hjælpekriterier.

Det ene hjælpekriterium er at *alt hvad der kan flyttes **samlet** omkring i en sætning, udgør ét led*. Vi udnytter i praksis den plads vi kalder *forfeltet* (se kap. 5.1) til at afgrænse leddene fra hinanden, idet alt hvad der samlet kan stilles forrest umiddelbart foran det finite verbum i en helsætning, behandles som ét led på det niveau i syntaksen der er direkte afhængigt af verbet. Vi skal se på et par eksempler. I det første er det et spørgsmål om hvorvidt en præpositionsforbindelse efter et substantiv hører til substantivet eller til sætningen. Hvis det kan flyttes samlet med substantivet, hører det til hér, ellers ikke.

- (19.) Vi mødte købmanden fra Livjærgade.
Sml: Købmanden fra Livjærgade mødte vi.
* Købmanden mødte vi fra Livjærgade.
- (20.) Vi mødte købmanden ved Livjærgade.
Sml: * Købmanden ved Livjærgade mødte vi.
Købmanden mødte vi ved Livjærgade.

NB: Vi bruger i den syntaktiske analyse stjernen * til at angive at ordlyden et eksempel ikke er i overensstemmelse med sprogets regler.

Som det ses, kan præpositionsforbindelsen i eks. 14 stå sammen med substantivet foran det finite verbum i helsætningen, og det udgør derfor ét led sammen med ordet “købmanden”. Derimod kan præpositionsforbindelsen i eks. 15 ikke stå på denne plads sammen med substantivet, og vi regner dem derfor for to led.

I det næste eksempel kan vi ganske vist dele et sætningsled (“med min computer”) uden at resultatet bliver ugrammatisk, men det afgørende er at alt hvad der kan stå samlet forrest i sætningen, er ét led:

- (21.) Du må ikke lege med min computer.
Sml: Min computer må du ikke lege med.
Med min computer må du ikke lege.

Den sidste sætning er ganske vist stiv og stilistisk meget unaturlig, men den er ikke regulært ugrammatisk; derfor kan vi bruge den som bevis for at “med min computer” er ét led.

Det andet hjælpekræterium er at *alt hvad der kan forbindes med et “og”, er led af samme type*. De nærmere grunde til dette bliver gennemgået i kapitlet om konjunktioner (kap. 3.3.1); det som vi udnytter hér, er aksiomet om de sideordnende konjunktioners symmetri. Dette argument kan f.eks. bruges til at vise at pronominer og substantiver kan anvendes i samme funktion side om side:

- (22.) Tobias og jeg har repareret fjernsynet.
(23.) Hun og Viktoria opdagede hvordan man åbner pengeskabet.

Man kan også vise at præpositionsforbindelser kan fungere på samme måde som adverbier:

- (24.) Stig trommede hidsigt og med stigende energi i bordet.

Disse to kriterier er meget brugbare til at afgrænse og definere sætningsled i den syntaktiske overflade, men i forhold til den grundlæggende semantik kan de ikke anvendes. Hér må man anvende andre typer af argumentation.

Opgaver til kapitel 1 og 2

Opgave 1

Find så mange eksempler på apposition som muligt i følgende tekst, og markér de to substantiver som står i apposition til hinanden med et fælles indeks:

Eksempel: Oprørere på vej mod Den Demokratiske Republik₁ Congos₁ hovedstad₂, Kinshasa₂, synes at være kommet alvorligt i klemme i en sandwich af tropper fra Congos regering og allierede soldater fra Angola og Zimbabwe.

Oprørere på vej mod Den Demokratiske Republik Congos hovedstad, Kinshasa, synes at være kommet alvorligt i klemme i en sandwich af tropper fra Congos regering og allierede soldater fra Angola og Zimbabwe.

Fra øst bliver de drevet tilbage fra udkanten af Kinshasa, hvor der i forgårs var heftige kampe. Fra vest får oprørerne deres bagtrop ædt op af hastigt fremrykkende angolanske tropper, der fra Atlanterhavet trænger frem mod Kinshasa for at støtte Congos præsident Laurent Kabila.

En korrespondent fra den britiske radio BBC mødte i går angolanere i den såkaldte Kaninda-stribe, et smalt stykke angolansk land mellem Congo og Atlanterhavet. Soldaterne var netop vendt tilbage fra fronten og fortalte, hvordan de i denne uge har indtaget en stribe vigtige havnebyer ved Congoflodens udløb i Atlanterhavet.

Angolanerne var midlertidigt stoppet ved Inga-dæmningen, hvis vandkraftværk leverer strøm til store dele af Congo og nabolandet Congo-Brazzaville. Soldaterne forklarede til BBC, at oprørerne ved dæmningen forlangte frit lejde, før de overgav sig. Ellers ville de sprænge dæmningen i luften.

(...)

(Jesper Strudsholm i *Politiken* 28.8.1998, 1. sekt. s. 10)

Opgave 2

Find så mange eksempler på prædikation (i den snævre forstand) som muligt i følgende tekst, og markér det prædikerende udtryk og den prædikerede genstand ved hjælp af indekser:

Eksempel: En færøsk₁ bygd₁ på 900 indbyggere, Gøtu, blev i går efter en heroisk₂ indsats₂ i Budapest slået ud af Europa Cup'en for pokalvindere af ungarske₃ MTK Hungaria₃.

En færøsk bygd på 900 indbyggere, Gøtu, blev i går efter en heroisk indsats i Budapest slået ud af Europa Cup'en for pokalvindere af ungarske MTK Hungaria.

Historien om Gøtu er den umulige beretning om landsbyen, der vandt det færøske mesterskab i fire år fra 1993 til 1996 for næsen af de store klubber fra Thorshavn. Gøtu ligger på Østerø, klemmt inde mellem to barske fjelde.

Inden nederlaget i aften havde Gøtu på hjemmebane mod MTK Hungaria spillet næsten lige op mod overmagten. Ved stillingen 2-1 til ungarerne fik målscoreren, det 17-årige stortalent Suni Olsen, tilkæmpet sig et straffespark. Men ungarernes kæmpe-keeper reddede de måbende favoritter, der kom igen og vandt 3-1.

Gøtu er også efter færøske forhold en mindre by, men selv om den virker ret isoleret, så ligger den alligevel centralt i det nordlige Færøerne. Omkring den ligger flere halvstore klubber som Toftir, Runavik, Fuglafjørður og Klaksvík. Byen lever hovedsagelig af uldspinderiet, fiskefabrikken, fiskeri og landbrug. Fodboldklubben i Gøtu blev dannet i 1926. En af bygdens sønner, Andreas Thomsen, havde været i Danmark for at blive uddannet til skolelærer. Han kom tilbage til Gøtu for at sætte gang i en fodboldklub. Gøtu har lige siden været en kulturelt aktiv bygd.

Kunstgræsbanen, Serpegerde, klubbens eneste bane, blev bygget midt i 60'erne og indviet med pomp og pragt. Fodboldinteressen var stor, klubben ekstremt velorganiseret[,] og i 1979 rykkede Gøtu op i 1. division. I årene efter havde bygden et fantastisk ynglingehold, og blandt andet derfor har sildebyen holdt sig i den bedste række lige siden.

(...)

(Lars Bøgeskov i *Politiken* 28.8.1998, 1. sekt. s. 18; rettelser i [] v./ hj)

Opgave 3

Prøv at opløse et par linjer af teksten i opgave 1 i sætningsled ved hjælp af kriteriet om at alt hvad der kan stå samlet foran det finite verbum i helsætningen, udgør ét led. (Det der er sat forrest, er understreget.)

Eksempel:

1. Fra vest får oprørerne deres bagtrop ædt op af hastigt fremrykkende angolanske tropper, der fra Atlanterhavet trænger frem mod Kinshasa for at støtte Congos præsident Laurent Kabila.
2. Deres bagtrop får oprørerne ædt op fra vest af hastigt fremrykkende angolanske tropper, der fra Atlanterhavet trænger frem mod Kinshasa for at støtte Congos præsident Laurent Kabila.

3. Af hastigt fremrykkende angolanske tropper, der fra Atlanterhavet trænger frem mod Kinshasa for at støtte Congos præsident Laurent Kabila, får oprørerne deres bagtrop ædt op fra vest.
4. Hastigt fremrykkende angolanske tropper, der fra Atlanterhavet trænger frem mod Kinshasa for at støtte Congos præsident Laurent Kabila, får oprørerne deres bagtrop ædt op fra vest af.

Prøv bagefter at lave en tilsvarende analyse på selve formuleringen i denne opgavetekst.

3: Den relationelle syntaks

3.1. De 5 ledtypekonstruktioner

Kapitel 3.1 udgøres af 5 delkapitler. Tilsammen udgør de en oversigt over ordklassernes muligheder for at danne kerner i ordenes indbyrdes forbindelser. Som allerede omtalt ovenfor i kapitel 1 arbejder vi med fem typer af led, betegnet efter den ordklasse der udgør kernen:

- * verballed
- * nominalled
- * adverbialled
- * præpositionsforbindelse
- * adjektivled

Hver af disse ledtyper har nogle bestemte typer af relationer uden om sig, og disse relationer kan så blive udfyldt af en af de fem ledtyper som vi opererer med. På hvert niveau kan vi derfor analysere to slags forhold:

- * relation i forhold til det ord der udgør kernen i forbindelsen og
- * det ord- og ledmateriale der indgår som underordnet materiale i relationen (dvs. ledfunktionen i sætningen).

3.1.1. Verballedenes bygning

Verballedene dannes omkring et verbum hvis betydning kræver tilstedeværelsen af nogle ganske bestemte underled. Verballedene er den centrale ledtype i syntaksen og samtidig den mest varierede. Den centrale relationelle sammenhæng i en sætning bygges op omkring et verballed, hvis kerneverbum er det vi i traditionel grammatik kalder 'hoved verbet'. Det centrale i en sætning er således et verballed, men det er til gengæld ikke alle verballed der udgør en sætning.

Hvad angår relationer, kan verballedet optage følgende typer af underled:

- * Nominalled der fungerer som subjekt, direkte objekt og indirekte objekt
- * Nominalled eller adjektivled der fungerer som prædikativ (til hhv. subjekt og objekt)
- * Adverbialled der fungerer som adverbialer

Præpositionsled forekommer som erstatning for alle tre grupper. De særlige forhold mht. dette emne behandles i kapitel 3.1.4.

3.1.1.1. Subjekt, direkte objekt og indirekte objekt

Fra den grammatiske tradition kender vi de tre centrale relationer i sætningen, 'subjekt' (S), 'indirekte objekt' (IO) og 'direkte objekt' (DO). I de prototypiske tilfælde passer de med de traditionelle indholdsorienterede definitioner: subjektet sætter handlingen i gang, det direkte objekt indgår som genstand for det der sker, og det indirekte objekt modtager eller nyder godt af handlingen. Lige så prototypisk er udfyldningen med nominalled, eventuelt nominalled af den særlige type som udgøres af et pronomen.

Eksempler med subjekt (S):

- (25.) Barnet (S) sover.
- (26.) Mor (S) læser.

Eksempler med subjekt (S) og direkte objekt (DO):

- (27.) Jensen (S) har en hønsefarm (DO).
- (28.) Hunden (S) spiste kødbenet (DO).

Eksempler med subjekt (S), indirekte (IO) og direkte objekter (DO):

- (29.) Karla (S) gav Alfred (IO) et gok i nødden (DO).
- (30.) Lærerinden (S) fortalte klassen (IO) en historie (DO).

De nærmere betydningsmæssige forhold vender vi tilbage til nedenfor.

3.1.1.2. Prædikativer

Visse verber forbinder sig foruden med subjektet med en særlig ledtype, nemlig prædikativerne (P). Prædikativet kan enten udfyldes med et nominalled eller et adjektivled (se nedenfor!). Prædikativerne falder i to semantiske grupper. Den ene kan angive en egenskab ved subjektet, hvad enten denne egenskab nu er midlertidig (som i eks. 26) eller permanent (som i eks. 27), eller prædikativet kan beskrive et tilhørsforhold som subjektet har til en eller anden gruppe (som i eks. 28). Vi kalder denne type for egenskabsprædikativer:

- (31.) Jeg er syg (P) i dag.
- (32.) Karlsten er en stor idiot (P).
- (33.) Min onkel blev kok (P) på hotel d'Angleterre.

Den anden gruppe af prædikativer - identitetsprædikativer - angiver identitet mellem to størrelser i teksten:

- (34.) Kokken hedder Kaspar (P).
- (35.) Denne unge dame er min kusine (P).
- (36.) Celestin er Floridor (P), og Floridor er Celestin (P).

De verber der er tale om i begge tilfælde, er verber som "være", "blive", "hedde", "forblive", "synes" og "forekomme" o.a. I almindelighed er der ingen grund til at skelne mellem de to typer af prædikativer.

Der findes også verber som har både subjekt og objekt og tillige et prædikativ til objektet. Det gælder f.eks. verber som "kalde", "døbe", "gøre" og andre:

- (37.) Vi (S) kaldte vores 12. barn (DO) "Dusinius" (P).
- (38.) Skibsrederens kone (S) døbte skibet (DO) "Josef Stalin" (P).
- (39.) Meddelelsen (S) gjorde familien (DO) glad (P).

- "betegne", "omtale" og flere andre forbinder prædikativet med objektet vha. et "som":

- (40.) Ministeren (S) betegnede sagen (DO) som skandaløs (P).
- (41.) Hans-Peter (S) omtaler altid sin elskerinde (DO) som "min sekretær" (P).

- og endelig findes der verber som benytter et "som" når prædikativet udfyldes med et nominalled, og intet "som" når prædikativet udfyldes med et adjektivisk led:

- (42.) Jeg føler mig som en stor idiot.
- (43.) Jeg føler mig oppustet.
- (44.) Jeg forestillede mig Olsen høj og slank.
- (45.) Jeg forestillede mig Olsen som en lille tyk mand.

Desuden findes der en særlig gruppe, de såkaldte "frie prædikativer", som ikke er bundet af verbernes betydning, men optræder som frit karakteriserende led til subjektet:

- (46.) *Høj og mørk* gik overlægen foran hende.
- (47.) *Kroget og skummel* strakte Pilestræde sig gennem den gamle by
- (48.) Karl Børge sad *irritabel* foran porten.

Hvad angår de frie prædikativers placering, skal vi sidenhen se at de står på pladser i sætningen som normalt besættes med adverbialled. Vi vil i øvrigt ikke behandle denne konstruktion nærmere i denne sammenhæng.

3.1.1.3. *Adverbialled*

Adverbialled angiver typisk omstændigheder eller de nærmere forhold som verbalets handling finder sted under. Man regner ofte med fem hovedgrupper af adverbial betydning: på den ene side finder vi adverbialer der angiver tid, sted og måde, og på den anden side adverbialer der mere overordnet angiver forholdet mellem sætningens udsagn og sætningens afsender, dvs. negationer og holdningsmarkerende adverbier. Denne sidste gruppe kaldes ofte *modale* adverbier.

Adverbialled kan enten være udfyldt af konstruktioner med et adverbium som kerne, eller der kan indgå en præpositionsforbindelse i stedet. I eksemplerne nedenfor ser man hvordan begge muligheder bliver brugt.

* Eksempler på tidsangivelser:

- (49.) Kom *nu*.

- (50.) Kammerjægeren kommer *i morgen kl. 8.*
(51.) Vi spiser oksebøf til middag *hver dag.*

* Eksempler på stedsangivelser:

- (52.) Vi har haft brand *i køkkenet.*
(53.) *Her* sad Christiern II fængslet.

* Eksempler på mådesangivelser:

- (54.) Man sidder *dårligt* i denne stol.
(55.) Professorens taler *mærkeligt / på en underlig måde.*

Til de modale adverbier hører en lang række småord som i høj grad virker situationsmarkerende. Det gælder f.eks. de benægtende udtryk, også kaldet "negationerne"; til dem regner vi alle led der udtrykker et negativt forhold, altså også tidsudtryk og "negative" eller "benægtede" genstande:

- (56.) Vi serverer *ikke* bananer.
(57.) Hansen kommer *aldrig* til tiden
(58.) Hvorfor har Jensen *ingen* *bajere* haft med?

- og det gælder en lang række andre småord (her kursiverede):

- (59.) Han kan *da* ikke mene det han siger?
(60.) Pernille og Palle er *nemlig* kærester
(61.) Hvorfor er han *alligevel* gået?

Ved siden af de egentlige adverbier findes der også angivelser af det middel eller instrument som handlingen udføres med:

- (62.) Hans knuste ruden *med en hammer.*
(63.) Formand Mao erobrede Tigerbjerget *med list.*
(64.) Min mor vasker altid *med Snehvit.*

Instrumentet for handlingen er som regel en ting eller en substantivisk størrelse; derfor kan denne gruppe af led også opfattes som en indholdsmæssig parallel til

nominalleddene. Da denne ledtype normalt optræder frit blandet med de egentlige adverbialled i sætningens slutfelt A (se kap. 4.2.1.), vil vi lade dem blive stående under gruppen adverbialled.

Opgave 4

Identificér verbedledets underled (subjekter, objekter, indirekte objekter, prædikativer, adverbialled) i de følgende sætninger:

Eksempler:

- . Fandt (v) du (S) mine sko (DO)?
- . Måske (ADV) vil (v) staten (S) betale (v) for sporvogne i Århus (ADV).
- . Om sommeren (ADV) er (v) nætterne (S) så lange (P).

- a. Luk døren straks!
- b. Huskede du avisen?
- c. Her bor vi hyggeligt.
- d. Giver du aldrig børnene levertran til morgenmaden?
- e. Fjernsynet viser altid de gode film så sent.
- f. Kassereren stjæler altid frimærker.
- g. Den sag har du ordnet på en komplet tåbelig måde.
- h. Efter min studentereksamen begyndte jeg at studere tysk i Wien.
- i. Mine briller blev smadret i toget i dag.
- j. Kollegerne anser Niels for et godt chefemne.
- k. Vi fjernede tyggegummiet fra skoen med en kniv.
- l. Aftalen træder i kraft første september.
- m. Teodora kom i skole og lærte tidligt at læse og skrive.
- n. Efter skoleårene i Torshavn rejste Heinesen 1916 til København.
- o. Her besøgte han købmandsskolen i Fiolstræde
- p. Derefter kom han i journalistlære i Ringsted.
- q. I tyverne foretog Heinesen sammen med Jacobsen flere rejser i Skandinavien og i Vest- og Sydeuropa.

Ekstra opgave 1

Der er visse begrænsninger på hvornår man kan anvende frit prædikativ. De handler om hvilke typer af egenskaber der kan tillægges subjekterne med en sådan konstruktion, nemlig om egenskaben er en midlertidig eller en permanent egenskab ved tingen. Frit prædikativ kan angive en midlertidig egenskab, men tilsyneladende ikke en permanent:

- a. Papiret landede sammenkrøllet i hjørnet.
- b. * Papiret landede hvidt i hjørnet.
- c. Skjorterne lå nystrøgne i skabet.
- d. * Skjorterne lå hvide i skabet.
- e. Skytten gik ud, tavs og ene.
- f. * Skytten gik ud, fregnet og rødhåret.

NB: Jeg minder om brugen af * ved ugrammatiske eksempler.

Hvordan kan vi forklare sætninger af følgende type hvor subjektet tilsyneladende tillægges en permanent egenskab vha. det frie prædikativ i strid med hovedreglen ovenfor:

- g. Høj og mørk gik overlægen foran hende.
- h. Lille og buttet sad hans mor i køkkenet.
- i. Kolerisk rejste han sig fra bordet og gik.
- j. Tyk og rød steg han nu ned i badekarret.
- k. Dvask og doven hang hans lillebror foran fjernsynet.

3.1.2. Nominalleddenes bygning

Nominalled omfatter en kerne hvor der kan stå et substantiv eller et pronomen. Er leddet besat med et trykstærkt pronomen eller med et substantiv, kan det normalt udvides med følgende ledtyper: **Bestemmerled** og **beskriverled**, der står foran kernen, samt **tungtled** der står efter (De trykstærke pronomener kan dog ikke have noget bestemmerled). Endelig behandler vi **appositioner** i denne sammenhæng. *Bestemmerleddets* opgave er at bestemme mængden eller bekendtheden af det substantiv der står i kernen, de led der står på bestemmer-

pladsen, er dem der ellers betegnes determinativer. *Beskriverleddet* er et adjektivisk led som karakteriserer kernen mht. egenskaber. *Tungtleddet* er også et beskrivende led, men her udformet som en relativsætning eller en præpositionalforbindelse. *Appositionen* har to muligheder: den kan forekomme som bestemmende inden for sætningssammenhængen, men den kan også fungere som videreførende. I denne sidste funktion er den med til at rykke ved periodebegrebet. Den bliver ikke inddraget i selve nominalledsskemaet, da den i princippet altid er en funktion mellem to selvstændige nominalled. De enkelte underledstyper behandles i detaljer nedenfor.

Vi kan opstille et skema der viser mulighederne i nominalledene:

<i>Bestemmerled</i>	<i>Beskriverled</i>	<i>Kerne</i>	<i>Tungtled</i>
(65.) Fire	kolde	øl	med højt skum på
(66.) de	smarteste	butikker	i byen
(67.) min	søde	kusine	som du ikke kender
(68.) ---	stakkels	dem	derhjemme
(69.) ---	---	ham	med brillerne
(70.) Jensens	gamle	citroën	med de slidte dæk

3.1.2.1. *Bestemmerled*

På bestemmerleddets plads kan der stå artikler, genitiver og possessive eller demonstrative pronominer. Også talordene hører til her, selv om de normalt følger efter led af de første fire klasser:

- (71.) *Et køleskab.*
- (72.) *Hansens bil.*
- (73.) *Min tegnebog.*
- (74.) *Denne ugerningsmand.*

- (75.) *De to byer.*
(76.) *Hansens fire biler.*

Den bestemte artikel, der jo hænges bag på substantivet i kernen, har samme funktion som et led i bestemmerfeltet. Anvendelsen af den efterhængte bestemte artikel i dansk er blokeret når bestemmer- eller beskriverfeltet er udfyldt i et nominalled:

- (72'.) * Hansens bilen
(73'.) * Min tegnebogen
(75'.) * To byerne

NB: Jeg minder om at en * foran et eksempel betyder at eksemplet ikke er acceptabelt i grammatisk henseende.

3.1.2.2. *Beskriverled*

Som beskriverled kan der stå adjektivled (her kursiverede):

- (77.) Et *nyt* køleskab.
(78.) Hansens *bedste* bil.
(79.) Min (*meget*) *gamle* tegnebog.
(80.) Denne (*absolut*) *modbydelige* ugerningsmand.
(81.) De to *smukke gamle* byer.
(82.) Hansens fire *smarte* biler.

Adjektivleddene består i de normale tilfælde af et adjektiv alene, som i de første og de to sidste eksempler, eller af et adjektiv med et foranstillet adverbium. I kap. 3.2.4. skal vi se en mere omfattende type af beskriverled, bygget over den model som det finitte verbum forudsætter.

3.1.2.3. *Tungtled*

Tungtleddene er normalt adverbielle led; de kan være udformet med egentlige adverbier eller med præpositionsforbindelse (se nedenfor kapitel 3.1.4. om disses bygning). Der kan være tale om stedsangivelser:

- (83.) Dagen derpå.
- (84.) Alle børnene hér.
- (85.) Damen ovenpå.
- (86.) Maren i Kæret.
- (87.) Rytteren på hesten.

- eller det kan være ledsagende omstændighed:

- (88.) Manden med jernmasken.
- (89.) Damen i blå tøj.

- der kan også være tale om en relativsætning (se nedenfor kapitel 4.1.2.2.):

- (90.) Den mand der kalder sig Alvard.
- (91.) Den sten som bygmesteren forkastede.

3.1.2.4. Andre særlige forhold i nominalleddene

Normalt betragtes leddene omkring substantivkernen som nogen der kan udelades efter behov; vi siger også at de er "fakultative". Dette er dog meget diskutabelt, når vi taler om bestemmerleddet. Bestemmerleddets egenskab er jo at angive substantivets status inden for teksten: er substantivet en kendt eller en ukendt størrelse, eller er det et abstrakt begreb? I denne sammenhæng vil vi ikke gøre mere ud af dette problem, da det ellers ville sprænge fremstillingens rammer fuldstændig. Det rimeligste er nok at vi antager at bestemmerleddene på én eller anden måde altid er underforståede.

De regler for udvidelse omkring kernen med bestemmer, beskriver og tungtled som vi har givet her, gælder som sagt når kernen udgøres af et substantiv eller et betonet pronomen, dvs. når kernen har hovedtryk (hvad substantiverne altid har). Er nominalleddet derimod besat med et tryksvagt pronomen, kan det normalt ikke udvides yderligere (nominalleddene er understregede):

- (92.) Vi gav ham en bog.
- (93.) * Vi gav en ynkelig ham med forgrædte øjne en bog.

Betonede pronomener kan have tungtled, men hverken bestemmer eller beskriver:

- (94.) Vi gav ham med det ene øje en bog.
 (95.) * Vi gav den gamle ham med det ene øje en bog

NB. Beskrivere forekommer dog af og til i udbrud og lignende: “Søde du!” “Stakkels jer!”

Opgave 5

Find de enkelte led i følgende nominalled:

Eksempel:

<i>Bestemmer</i>	<i>Beskriver</i>	<i>Kerne</i>	<i>Tungtled</i>
De	glade	børn	i skolen
Sikken	voldsom	trængsel	denne juleaften

- a. Fem små kattekillinger med røde tunger ...
- b. Den store hvide flok, som vi ser, ...
- c. Min gamle far fra slumkvarteret ...
- d. Ahmeds grønthandlerforretning i Gråbrødrestræde ...
- e. Huset foran ...
- d. Mine tre skøre søstre ...

3.1.2.5. Appositioner

Appositionerne, som vi i indledningen stillede op som en særlig kognitiv type, er sammenstillinger af to nominalled side om side. De kan fungere på to forskellige måder: i den ene er det forreste nominalled en bestemmelse (i princippet på samme måde som bestemmerleddet) til det efterfølgende nominalled; det bageste kan derfor opfattes som selve kernen i konstruktionen. I den anden funktionsmåde er det forreste led tilstrækkeligt bestemt i sig selv; det efterfølgende led er en (parentetisk) uddybning, der ofte tjener til at videreføre sætningsindholdet, f.eks. ved at der bliver tilknyttet en relativsætning eller andre typer af bestemmere. Eksempler hvor det første led i appositionen er en (semantisk set) bestemmende størrelse (| markerer grænsen mellem appositionens to led):

- (96.) Den afgående direktør for firmaet Schmidt og Søn | Karl Kristensen
 [afholder i morgen reception for sine forretningsforbindelser.]

- (97.) onkel | Thomas
(98.) den store flod | Yangtzekiang

- og eksempler på appositionen som videreførende størrelse (leddene i appositionen er kursiverede og adskilles som før med |):

- (99.) Alle kender navnet *Maren Splids* | - *Ribeegnens berømte heks, der blev brændt i 1641*
(100.) *Karl Kristensen*, | *den afgående direktør for firmaet Schmidt og Søn*, afholder i morgen reception for sine forretningsforbindelser
(101.) *Yangtzekiang* | *den store flod der skaffer Kinas dale deres store frugtbarhed*, er atter gået over sine bredder.

Appositionen består ofte af et egennavn plus en beskrivelse. Hvis beskrivelsen er foranstillet, er den bestemmende, dvs. at egennavnet ikke kan antages at være umiddelbart bekendt og derfor må bestemmes nærmere. Hvis derimod beskrivelsen er efterstillet, må egennavnet være tilstrækkelig bekendt i sig selv, og beskrivelsen tjener derfor kun til erindring eller i værste fald til at demonstrere (overflødig) lærdom. Ofte benyttes andet led i den videreførende apposition som basis for omfattende tilføjelser; en udtryksmåde der ofte fører til en temmelig overdreven stil.

Ekstra opgave 2

Gå tilbage til opgave 1 og analysér alle de nominalled der indgår i appositioner, ved hjælp af nominalledsskemaet. Undersøg samtidig om appositionerne er bestemmende eller videreførende.

Ekstra opgave 3

Find og analysér appositionerne i disse (autentiske) eksempler:

- a. Vi må ved beskrivelse af værket umiddelbart tænke på Sophus Claussen, dansk litteraturs største lyriker, der engang skrev: "... der er dyst ind i en snæver ramme /at mane ånd fra sammentrængte verdner."

- b. Derfor påtager Ekstra Bladet sig i dag det ærefulde hverv at bringe nogle af kunstprofessor Carstensens og kunstprofessor Bondes værker ud til den danske befolkning.
- c. Man fornemmer panikken, når udenrigsminister Niels Helveg Petersen omgående betegner EU-kommissær Günter Verheugens forslag om en tysk folkeafstemning om østudvidelsen som en “mærkværdig”, ja “syg idé”.
- d. En socialdemokrat af den gamle skole, SID’s tidligere formand Hardy Hansen, taler i aften i Svendborg under overskriften “Velfærden har åndenød.”
- e. Filosofen Peter Tudvad holder i aften på Københavns Bymuseum foredrag om en anden kendt dansk filosof, nemlig Søren Kierkegaard og dennes polemik mod de folkelige bevægelser.
- f. I Inger Holsts anmeldelse af Hans Rønnes teaterstyke, Makalu, var slutningen desværre faldet bort.

- Er kommateringen i disse autentiske eksempler altid meningsfuld?

3.1.3. Adverbialledenes bygning

Adverbialled forekommer som bestemmelser til hele sætningen, som underled til verber eller som underled til adjektiver. Adverbialled består kun af adverbier, eventuelt forstærket af andre (foranstillede og underordnede) adverbier. Disse eksempler illustrerer hvordan:

- (102.) Det blæser *stærkt*
- (103.) Det blæser *meget stærkt*
- (104.) Det blæser *helt enormt stærkt*
- (105.) ... en *enormt* blå hat ...
- (106.) ... en *helt enormt* blå hat ...

De allerfleste adverbialled kan imidlertid også erstattes af en anden ledtype, nemlig præpositionsforbindelserne (se nedenfor). Præpositionsforbindelserne fungerer i så fald fuldstændig som adverbialledene ellers gør.

Opgave 6

Hvad er parallelle adjektiver og hvad er konstruktioner af adverbium plus adjektiv i disse eksempler?

Eksempel:

- et stort grimt skrummel af en sofa - *parallelle adjektiver*
 - et mægtig stort køleskab - *adverbium + adjektiv*
 - en fortræffelig kinesisk ret - *parallelle adjektiver*
-
- a. ... en lille gammel mand ...
 - b. ... en enorm anonym kommune ...
 - c. ... et bandsat besværligt spørgsmål ...
 - d. ... en helt bandsat situation ...
 - e. ... en enormt morsom aften ...
 - f. ... et fuldstændig helt lerkar fra vikingetiden ...
 - g. ... en helt fuldkommen præstation af den kendte sanger ...

3.1.4. Præpositionsforbindelsernes bygning

Præpositionsforbindelserne består af en præposition og et nominalled:

Præposition	Nominalled
på	en grøn bakketop
i	gården
foran	den meget velholdte gamle mølle med purløgene på taget ...

Begge elementer er nødvendige. Præpositionen står altid alene; nominalledet derimod kan udvides efter behov efter de almindelige regler for nominalled.

Præpositionsforbindelserne bliver undertiden forudsat af visse verber, men ellers optræder de ikke som faste elementer i overordnede led (det vi kalder valensbundne elementer; se kapitel 3.2!). På sætningsleddenes niveau findes de som vikarer for nominalled eller som adverbialled. Vi så ovenfor (kapitel

3.1.1.3 og 3.1.2.3) hvordan de vikarierer for adverbialled; de kan imidlertid også under særlige forhold fungere som nominalled i forhold til et verbum; f.eks. til angivelse af det handlende subjekt ("agens") i en passiv:

- (107.) Knud Lavard blev myrdet *af Magnus Nielssøn* i Haraldsted Skov.
- sml.: Magnus Nielssøn (S) myrdede Knud Lavard (DO) i Haraldsted Skov.
- (108.) Danmark blev slået *af Spanien* i VM.
- sml.: Spanien (S) slog Danmark (DO) i VM.

- af en modtagerstørrelse svarende til det indirekte objekt:

- (109.) Barnet gav blomsterne *til sin mor*.
- sml.: Barnet (S) gav sin mor (IO) blomster (DO).
- (110.) Karlsen fortalte sin sladderhistorie om chefen *til hele kontoret*.
- sml.: Karlsen (S) fortalte hele kontoret (IO) sin sladderhistorie om chefen (DO).

- af en "genstand for handlingen" svarende til det direkte objekt:

- (111.) Ebbe griber *efter bolden*.
- sml.: Ebbe (S) griber bolden (DO).
- (112.) Linus slikkede *på skeen*.
- sml.: Linus (S) slikkede skeen (DO).

Opgave 7

Hvilke syntaktiske funktioner har præpositionsforbindelserne i de følgende eksempler? Erstatte de sætningsled - og i så fald: hvilke? - , eller indgår de som tungtled i nominalled?

Eksempler:

- . I næste uge (TIDSADV) skal vi købe nye gardiner til stuen (TUNGTLED).
 - . Hans steg på bussen (OBJEKT) til Hjortshøj (TUNGTLED) ved bane-
gården (STEDSADV)
 - . Jeg fik tasken med amfetaminerne (TUNGTLED) af en gammel mand (AGENS I PASSIV) på toiletterne (STEDSADV) på rutebilstationen (TUNGTLED) .
-
- a. Jean kom i sin gamle Fiat med de rustne døre.
 - b. Ræk mig servietterne med de røde kvaster på enderne.
 - c. Hvad er der i fjernsynet?
 - d. Du holder for fast på tennisketsjeren.
 - e. Jeg rejser til Timbuktu i morgen.
 - f. For børn i byen var der legene i gården.
 - g. Købmanden boede bag ved sin forretning.
 - h. Forretningen med den snurrende kaffemølle lå i kælderen.
 - i. Lageret lå i tagetagen af nabohuset.

Ekstra opgave 4

Denne opgave svarer til opgaven oven over, men eksemplerne er mere spidsfin-
dige og kræver at man også inddrager semantiske overvejelser.

- a. Båden blev knust af en mægtig bølge.
- b. Ole stak til maden.
- c. Båden skrabede på bunden.
- d. Bjarne reparerede kaffemøllen for sin mor.
- e. Barnet blev fjernet fra forældrene af de sociale myndigheder.

3.1.5. Adjektivleddenes bygning

Adjektivleddene forekommer dels som *prædikativer* knyttet til et verballed:

(113.) Himlen er blå.

(114.) Skoven er dejligt grøn.

- dels som *beskriverled* knyttet til et nominalled:

(115.) ... den blå himmel ...

(116.) ... den dejligt grønne skov ...

Deres bygning er i grundformen i moderne dansk ret simpel: de består af kernen og evt. et tilknyttet foranstillet adverbialled (se kapitel 3.1.2.2.). Det forekommer desuden at prædikativer har et tungtled (kursiveret):

(117.) Tasken var tung *som bly*.

(118.) Brahmskvintetten var velspillet *i enhver henseende*.

Disse tungtled kan stilles op i forfæltet sammen med kernen i prædikativet og må derfor nødvendigvis høre sammen med dette led.

I visse særlige tilfælde forekommer der adjektivled som er opstået gennem en transformation af en sætning. Deres konstruktion svarer i et sådant tilfælde nøje til den sætning de er opstået af (se nedenfor kapitel 3.2.4.)

Opgave 8

Find alle adjektivled og gør rede for om de er attributive eller prædikative.

Eksempler:

- . Olsens gamle (ATTR) Saab skal snart skiftes ud med en nyere (ATTR) bil.
- . Bygningen er gammel (PRÆD) og forfalden (PRÆD).
- . Den nye (ATTR) café i Graven er forfærdeligt smagløs (PRÆD).
- a. Den klare sol går ned.
- b. Ole er tidligere FN-soldat.

- c. Bertrand var vældig jaloux på Nikoline.
- d. En kedelig, ældre herre har en ung, smuk kone, der til gengæld har en fyrig elsker.
- e. Hans alibi er ikke godt.
- f. "Bernardas hus" er et stort, lidenskabeligt drama om menneskers elementære passioner.
- g. Min mors mad bliver altid vellykket.
- h. En lille komedie med lyrisk og fint ciseleret ordkunst - ægte fransk og ægte romantisk.

3.2. Ledtype og valens

Vi har flere gange undervejs været inde på at visse underordnede led nogle gange er nødvendige for at få meningen i en sammenhæng frem. Den ordklasse hvor dette forhold mest udpræget gør sig gældende, er gruppen af verber. Med et billede som vi låner fra kemien, omtaler vi dette forhold som verbets **valens**. I en given konkret tekst kan det ske at det ene eller det andet led er udeladt, fordi det fremgår af konteksten hvilket det er, men i den slags situationer kan vi altid opfatte det udeladte led som underforstået.

Vi kan også godt tale om de andre ordklassers valens, men det er ikke så almindeligt. Verberne har så varierede og individuelle byggeformer omkring sig at begrebet gør mest praktisk nytte her til at beskrive de restriktioner der hviler på det enkelte ord; i de andre ordklasser derimod er der dels færre variationsmuligheder for opbygningen omkring de enkelte ord, dels færre restriktioner med hensyn til anvendelsen af led i forbindelse med de forskellige ord i ordklassen.

3.2.1. Verbernes valens

Vi så ovenfor at der var verber som skulle være forbundet med både S, IO og DO for at give mening:

- (119.) Frans gav socialpædagogen en femøre.
- (120.) Olsen viste turisterne en oldtidshøj.
- (121.) Karlo fortalte Verena rygterne om Linus.

Vi kan ganske vist godt fjerne ét af leddene, men forestillingen om det udeladte led sidder alligevel fast i vores intuition. Det er svært, for ikke at sige umuligt, at tænke sig en given uden modtager eller gave, en fremvisning uden publikum eller seværdighed eller en fortællen uden modtager. Vi omtaler denne type af verber som **trivalente**, fordi de altid efter deres mening skal forbinde sig med tre underordnede sætningsled. Det behøver ikke at være S, IO og DO; også P til S og DO eller stedsangivelser kan ofte opfattes som faste led omkring et verbum:

(122.) Vi kaldte sheriffen "Old Shatterhand"

(123.) Vi flyttede bordet ud på verandaen.

Andre verber behøver kun to led for at give fuld mening; denne gruppe omtaler vi som **divalente** verber:

(124.) Johannes ordnede opvasken.

(125.) Karl vandede blomsterne.

Disse to eksempler indeholder S og DO, men også her kan vi betegne verber som divalente, hvis prædikativer eller adverbielle ledtyper udgør nødvendige dele af meningen:

(126.) Min kæreste hedder Jacob.

(127.) Jannie rejste til Bali

Her er det umuligt at udelade det andet led, uden at sætningen taber al mening i sig selv. (Verbet "rejse" forekommer ganske vist med S alene, men så betyder det at subjektet har sagt sin stilling op; vi har altså en helt anden betydning end den transitive, idet det underforstås hvad der rejses fra, så at sige.)

Der er verber der kun behøver ét led for at give fuld mening; det er de såkaldte **monovalente** verber:

(128.) Eleverne gaber.

(129.) Lone sover.

Monovalente verber kan have såkaldte "indre objekter"; det er ikke egentlige objekter, men substantiver der svarer til verbalhandlingen:

- (130.) Og endelig døde han da Døden, den vanskelige Død.
(131.) Nu vil jeg sove en god nats søvn.

De eneste objekter som man "kan dø" eller "kan sove", er netop "døden" eller "søvnen"; alt andet er noget vås (prøv selv!):

- (111') * Og endelig døde han da Stolen.
(112') * Nu vil jeg sove en kommode.

Endelig er der verber som i grunden giver mening i sig selv og hvor man ikke har nogen fornemmelse af en egentlig genstand som de forbinder sig med:

- (132.) Det regner.
(133.) Det blæser.
(134.) Det klør.
(135.) Det støver.
(136.) Det suser.

Vi kan ganske vist ofte indskyde et subjekt som i grunden kun betegner selve aktiviteten:

- (137.) Regnen regner.
(138.) Vinden blæser.

- men det er umuligt at forestille sig andre subjekter end netop den betydningsmæssigt temmelig tomme type der gentager verbets betydning:

- (139.) * Skyerne regner.

Disse principielt indholdstomme subjekter kan man se som en parallel til de "indre objekter" som vi omtalte ovenfor. Vi kalder denne type af verber uden nogen bestemt genstandsmæssig forestilling om et subjekt for **a-valente** verber.

Ved "at klø", "at støve" eller "at suse" er monovalent konstruktion også en mulighed:

- (140.) Hovedbunden klør infamt.
(141.) Mine bøger støver enormt.

(142.) På gårdspladsen susede vinden.

- men det grammatiske subjekt som verbet i givet fald har, kan også godt opfattes som et sted hvor handlingen finder sted eller som en genstand der omfattes af handlingen. Et subjekt i den klassiske betydning: handlingens kilde, er der i hvert fald ikke tale om. (Undtagelsen er naturligvis den refleksive brug af "at klø": "at klø sig".)

Hvad angår adverbialleddene, er det mest sådan at de frit kan føjes til verberne. Visse af verberne ser dog ud til at kræve bestemte adverbialer; i hvert fald giver det næppe megen mening at udelade adverbialerne i sætninger som disse:

(143.) Vi bor i Taastrup

(144.) Fuglen sidder i buret.

(145.) Jens ligger på sin sofa.

(146.) Min mor kommer i morgen.

Som fælles betegnelse for alle faste led omkring et verbum, dvs. nominale led, prædikativer og eventuelle faste adverbialer, bruger vi ordet "**en aktant**".

3.2.1.1. Sammenhængen mellem syntaks og semantik

Ved de **trivalente** verber er det tydeligt at S, IO og DO svarer nøje til de indholdsmæssige bestemmelser som den grammatiske tradition tilskriver disse ledtyper: S sætter handlingen i gang, DO er den genstand som verbets handling griber fat i og virker ind på, og IO nyder godt af handlingen, modtager genstanden som bliver sat i bevægelse eller lignende. Ved de **divalente** verber kan den traditionelle indholdsforestilling passe meget godt, f.eks. ved verber som:

(147.) Olsen byggede et hønsehus.

(148.) Jensigne flyttede sine potteplater.

- men det grammatiske subjekt ligner i en hel del tilfælde mere indholdet i det klassiske IO: modtageren eller den der nyder godt af handlingen:

(149.) Jensen har en flot cykel.

(150.) Jeg fik en ny grammatik af min mor til jul.

(151.) Jeg synes godt om Gitte.

- (152.) Jean de France oplevede Paris i byens glansperiode.
(153.) Karl Marx studerede økonomi i London efter 1848.

Det grammatiske objekt ved et divalent verbum kan også af og til have et betydningsindhold der mest ligner et IO:

- (154.) Eleverne takkede deres gamle lærer.
(155.) Grammatikundervisningen tjener et alment-dannende formål.

Ved de monovalente verber kan det grammatiske subjekt ligne alle tre typer. Det grammatiske subjekt kan sætte handlinger i gang:

- (156.) Olsen sprang over gærdet.
(157.) Kristian arbejdede hele dagen.

- eller det kan være en slags genstand for handlingen:

- (158.) Skosnuderne gabte.
(159.) Barnet sover.
(160.) Akslen knækkede.

- eller det kan være en størrelse som modtager noget, f.eks. en vurdering eller en oplevelse:

- (161.) Bogen koster 35 kr.
(162.) Publikum lyttede intenst.

Endelig kan man minde om at subjektet ved visse af de a-valente verber kunne have karakter af stedsudtryk (se ekss. 135 - 137). Disse krydsninger af syntaktiske og semantiske forhold kan vi desværre ikke uddybe i denne sammenhæng. Det er observationer af denne type der har ført til opstillingen af de såkaldte semantiske kasusteorier (Fillmore, John Anderson m.fl.; der findes en glimrende dansk introduktion til dette emne af Hanne Ruus i *Nydanske Studier 10/11*).

Opgave 9

Prøv ud fra de følgende eksempler at finde valensen for de enkelte verber. Kan man finde en forklaring i de tilfælde hvor det samme verbum tilsyneladende har to forskellige valensgrader?

- sne

- a. Det har sneet i dagevis
- b. ... og sneen sneede videre hele juleferien ...
- c. To timer senere sneede det fint i hele byen.
- d. Det sner overalt i Frankrig.
- e. Det er her det sner.

- løbe

- a. Anders elsker at løbe marathons
- b. Jeg løb ned til banken.
- c. Ole løber altid efter bussen.
- d. Vandhanen løber.
- e. Al ammoniakken løb ud på gulvet.
- f. Vores projekt løb ind i problemer.
- g. De løb gennem baggårdsene ud til Pilestræde
- h. Rikke løb med al sympatien
- j. Da Victor var 10, løb han hjemmefra for første gang.
- k. Kan vi få budgettet til at løbe rundt?
- l. Naturligvis løber vi en risiko med projektet.
- m. Renterne løber nemlig hastigt i vejret.
- n. Min kontrakt løber i to år til.
- o. Selskabet løb tør for penge.
- p. Vi har ofte løbet panden mod en mur i ministeriet.

- hoste:

- a. Jeg har hostet slim op i dagevis
- b. Du hoster skrækkeligt i dag
- c. Jeg hostede et par gange.

- d. Min kone hoster og taber i vægt.
- e. Jacobson sad og hostede i sine egne røgskyer.

- fortælle:

- a. Ligesom i sin tid "Holocaust" giver den ikke nogen forklaring, men nøjes med at fortælle en spændende historie om det godes kamp mod det onde.
- b. Fire råd til miljøministeren EF skal ikke fortælle os, hvad der skal gøres for dansk miljø.
- c. Han ønsker heller ikke at fortælle noget om millionformuens rute fra P&T til SAS i lufthavnen.
- d. Andre vil fortælle, at de egentlig aldrig tog fejl.
- e. Michelle Andersson sad inde med en farlig viden om bagmændene i narkomiljøet og var begyndt at fortælle politiet om det.
- f. Hverken det danske socialdemokrati eller udenrigsministeren kan fortælle Yasser Arafat noget, han ikke ved i forvejen.
- g. Jeg begyndte med at fortælle hende, at hun skulle prøve at finde en anden udvej.

- drikke:

- a. Ældre mennesker der drikker kaffe, er dobbelt så aktive i sexlivet som andre.
- b. Olsen og jeg drikker tit en øl sammen.
- c. Hvem siger at Jeppe drikker?
- d. Det var mig der drak din cola. Undskyld!
- e. Jeg drikker fordi jeg er alkoholiker.

- indrette:

- a. Vi har indrettet vores soveværelse i rokokostil.
- b. I tresserne indrettede Birkerød en industrizone.
- c. Man må indrette sig efter forholdene.
- d. Hvis De ikke kan indrette Dem efter pensionatets spisetider, må De finde Dem et andet sted at bo.
- e. I de huse mit firma indretter, er der altid lyst og venligt.

- vedtage:

- a. Kommunalbestyrelsen vedtog hele planen på én gang.
- b. Socialdemokratiets hovedbestyrelse vedtog lørdag aften en udtalelse om Frankrigs atomvåbenforsøg.
- c. Regeringspartiet vedtager jo også partipolitiske udtalelser på sine møder.
- d. Den plan vi vedtog i foråret, kan ikke længere bruges.
- e. Familien vedtog at den ikke mere ville finde sig i viceværtens chikanerier.

3.2.2. Andre ordklassers valens

Det er muligt at beskrive de andre ordklasser ud fra et valensmæssigt synspunkt, men det ville kræve en meget kraftig forfinelse af vores beskrivelsesapparat. Sådan som vi beskriver nominalled, adjektivled, præpositionsforbindelser og adverbialled, kan man ikke se nogen særlige forskelle hvad angår valens. Stort set alle substantiver kan forbindes med bestemmer, beskriver og tungtled, stort set alle adjektiver kan forbindes med et adverbialled osv. De der vil vide mere om hvordan man kan beskrive valensen ved de andre ordklasser, må gå til speciallitteraturen.

3.2.3. Særlige valensforhold ved verberne

Der findes nogle særlige forhold som forandrer på valensen:

3.2.3.1. Verber i passiv form

Verbet kan sættes i passiv vha. -s eller vha. omskrivning med "være" eller "blive". Når man gør det, kan ét af leddene udelades, nemlig subjektet. Hvis det forekommer, er det i form af en præpositionsforbindelse:

- (163.) Historien blev fortalt børnene (af den rare gamle onkel).
- (164.) Sladderen om chefen blev givet til de andre ansatte (af fuldmægtig Frederiksen).
- (165.) "Alla turca" er skrevet (af Mozart) i 1779.

(166.) Bogen skal læses (af alle) til på mandag.

Det kan sågar være temmelig meningsløst i situationen at ville forklare hvem der i givet fald skal udføre sætningens handling:

(167.) Egen lejlighed haves.

(168.) Græsset skal slås.

Som man ser, er det normalt det direkte objekt der fungerer som grammatisk subjekt i en passivsætning, men det kan også være det indirekte objekt på dansk:

(169.) Jeg blev fortalt historien af en gammel ven.

(170.) Vi blev foræret en ny videomaskine af børnene.

(171.) Huset blev givet en fornyelse i 1874.

Også de monovalente verber kan sættes i passiv vha. ord som “her” og “der”:

(172.) Her danses og synges.

(173.) Der gaves for ofte i dette kursus.

Ved på denne måde at blive gjort upersonlige nærmer disse verber sig de avaluente verber i betydning.

Opgave 10

Prøv at omskrive følgende sætninger til passiv:

Eksempler:

. Blicher har skrevet “Hosekræmmeren”.

> “Hosekræmmeren” er blevet skrevet af Blicher.

. Jørgen Buckhøj spiller Mads Skjern.

> Mads Skjern bliver spillet af Jørgen Buckhøj.

a. Elefanten væltede de indfødtes hytte.

b. Butleren serverede middagen hver dag kl. 6.

c. Her drikker kroens gæster hver aften.

- d. Madsen læser køreplanen.
- e. Regeringen gav finansministeren en ny opgave.
- f. John har igen købt en ny digtsamling til biblioteket.

Prøv at omskrive følgende passivsætninger til aktiv:

Eksempler:

- . Bilen blev repareret af min moster Clara.
 > Min moster Clara reparerede bilen.
- . Cykler fjernes af politiet uden ansvar.
 > Politiet fjerner cykler uden ansvar.
- a. Her vaskes og rulles.
- b. Kan passiv undværes?
- c. Min bil bliver repareret til på søndag.
- d. KFUMs sovesale låses kl. 22.30.
- e. Middagen i pensionatet serveres kl. 13.00.
- f. Mine skattesager bliver altid ordnet af et revisorfirma.
- g. Passagererne anmodes om at stige ind.
- h. Båden vil blive knust i vandfaldet.
- i. Melet kommes i og røres ud i det smeltede smør.

Er der nogle særlige vanskeligheder ved omskrivningen i de enkelte tilfælde?
 Forsøg at formulere hvad vanskeligheden består i.

3.2.3.2. *Verber med refleksiv konstruktion*

Der er visse verber som forudsætter at subjektet for deres handling er identisk med objektet for den. Disse verber kalder vi for *refleksive verber*. Ved refleksive konstruktioner er der kun ét muligt DO, nemlig pronominet "sig" (eller objektsformerne af 1. og 2. personspronominer: mig, dig os, jer).

Visse verber kan kun være refleksive ("ægte refleksive verber"):

- (174.) Johannes udbredte sig om renæssancemusikkens skønhed.
- (175.) Den yngste af drengene viser sig altid over for de andre.

Andre kan også i andre konstruktioner have almindelige objekter ("uægte refleksive verber"):

- (176.) Familien morede sig over filmen.
- sml: Onkel Kemal morede hele familien med sine vitser.
(177.) Da damptrømlen kom, flyttede han sig.
- sml: Hun flyttede vaserne i vindueskarmen.

Det refleksive pronomen kan have et prædikativ:

- (178.) Forbryderen erklærede sig skyldig.
(179.) Den utro ægtemand sagde at han følte sig elendigt tilpas / som en stor lort.

Endelig findes der refleksive verber hvor det refleksive pronomen indtager IOs plads:

- (180.) Hansen sikrede sig en flaske snaps før helligdagene.
(181.) Ved at råbe og skrike skaffede læreren sig ørenlyd.

3.2.4. Omdannelse af konstruktioner

Det er en af syntaksens særlige egenskaber at visse konstruktioner som egentlig har et verballed som kerne, kan omdannes og derved indpasses f.eks. på et adjektivleds plads. Der er forskellige uafklarede forhold omkring den slags omdannelser, f.eks. hvorvidt alle valensbundne sætningsled bevares efter processen eller ej; men det må vi give afkald på at undersøge her.

Indpasning af et verbum i et nominalled kan f.eks. foregå på denne måde:

- (182.) ... en journalsamling, som embedsmændene har ajourført ... >
... en af embedsmændene ajourført journalsamling
(183.) ... de love der er vedtaget i folketinget ...>
... de i folketinget vedtagne love ...

Vi kan ikke her gennemgå alle den slags omdannelser af konstruktioner i syntaksen; vi vil nøjes med at omtale dette eksempel, da det også er en meget vigtig faktor i det såkaldte kancellisprog.

Opgave 11

Prøv at danne adjektivled af de følgende sætninger. Brug ekss. 177 og 178 som model:

- a. ... et løv som vinden jager ...
- b. ... en mand som alle kender ...
- c. ... et hus der er i splid med sig selv ...
- d. ... en løsning på problemerne som anvendes af Helsingfors kommune ...
- e. ... til grund for de normeringer som Dansk Standard har anbefalet ...

Prøv at omskrive de følgende konstruktioner til et tåleligt sprog:

- a. ... den kancellisproget iboende tilbøjelighed til formelle udtryksformer ...
- b. ... Deres i august forrige år indsendte ansøgning om fritagelse for militærtjeneste ...
- c. ... den for ham egne tendens til fortabelse i detaljer ...
- d. ... de i mit forrige brev omtalte fortsatte støjgener fra nabogrunden ...
- e. ... den hyppigste udløsende årsag til anfaldet ...
- f. ... fra indlæggelsens omtrentlige begyndelse ...

Ekstra opgave 5

Vi så ovenfor på de såkaldte ægte refleksive verber. Eksemplerne var:

- a. Johannes udbredte sig om renæssancemusikkens skønhed.
- b. Den yngste af drengene viser sig altid over for de andre.

- men kan man kalde dem “ægte” refleksive verber ud fra den definition vi gav ovenfor? Der findes jo vitterligt eksempler som følgende, hvor disse verber tilsyneladende optræder som normale transitive verber med et regulært objekt:

- c. Omar udbredte dugen i græsset.
- d. Roserne udbreder en vidunderlig duft i værelset.

- e. Jensen viste mig sin Stradivarius.
- f. Viceinspektøren viser altid film i sine vikartimer.

3.3. Konjunktionalleddenes funktion

Konjunktionalleddene er besat med den ordklasse som vi kalder konjunktioner. De forbinder sætninger og sætningsled indbyrdes, men vi regner dem ikke for egentlige sætningsled i sig selv, bl.a. fordi de aldrig kan styres af verbet.

Normalt besættes konjunktionalerne med en enkelt konjunktion, men spørgende konjunktionaler i ledsætninger kan udvides med et tungtled, der kan have form af et substantial eller en præpositionsforbindelse (tungtledet er understreget her):

- (184.) Jeg vil vide hvem fanden der har taget min fodbold!
- (185.) Vi forstår ikke hvad i alverden du mener med dine bemærkninger.

Der findes to slags konjunktioner: de sideordnende og de underordnende. Vi behandler dem hver for sig.

3.3.1. Sideordnende konjunktional

Til gruppen af sideordnende konjunktioner regner vi de følgende:

og, men, for, thi, eller, så, samt

De sidste fem kaldes også “samordnende” eller “indordnende konjunktioner”, eftersom den helsætning som de indleder, forudsætter den førstes tilstedeværelse, sådan at rækkefølgen ikke kan vendes om. Det er i princippet altid muligt mellem de to første. - Desuden kan man regne følgende forbindelser til gruppen af samordnende konjunktioner:

både - og; såvel - som; enten - eller; hverken - eller

Alle tre grupper af sideordnende konjunktionaler forbinder i princippet to størrelser i sproget som har samme syntaktiske relation og karakter:

- to nominalled

- (186.) bjergene og havet
(187.) hverken pest eller kolera

- to sætninger:

- (188.) Jens kommer, og jeg går.
(189.) [Det viste sig] at han løj, og at han havde en elskerinde installeret i en lejlighed i Vanløse.

- to adverbialled:

- (190.) [Han stønnede] længe og højlydt
(191.) [Konen stirrede] olmt og vredladent [på manden]

- men f.eks. også præpositionsforbindelse + adverbial:

- (192.) [Vægteren skreg] længe og med frygtelig kraft.

Vi bruger derfor ofte muligheden for at forbinde to elementer i sproget med et "og" som argument for at de to led der forbindes, har samme syntaktiske status. Ud fra eks. 185 kan vi således argumentere for at præpositionsforbindelsen fungerer som ét samlet adverbialled i denne syntaktiske sammenhæng.

3.3.2. Underordnende konjunkional

De underordnende konjunktioner forbinder et overordnet led med et underordnet element, f.eks. oversætning og undersætning:

- (193.) Jeg skriger hvis du giver ham ret.
(194.) Jeg sagde at du ville fortryde dit valg.

- eller det indgår i et sammenligningsled:

- (195.) ... skøn som nymånen ...
(196.) ... ethvert antal større end tre ...

Vi vender nedenfor tilbage til de underordnende konjunktioner i forbindelse med ledsætningerne.

Opgave 12

Hvilke ledtypekonstruktioner forbinder de sideordnende konjunktioner i eksemplerne nedenfor?

Eksempler:

- . Detektiverne hedder Pirelli og Firestone - NOMINALLED + NOMINALLED
 - . Billedet viser en lille og meget udslidt kvinde - PRÆDIKATIVT ADJEKTIVLED + PRÆDIKATIVT ADJEKTIVLED
 - . Geleen bævrede længe og voldsomt. - ADVERBIAL + ADVERBIAL
-
- a. ... et let og overskueligt system af symboler ...
 - b. ... om fuglen er ung eller fuldt udvokset ...
 - c. ... firmaet Andersen og Martini ...
 - d. ... det karakteristiske hoved- og halemønster ...
 - e. ... den elegante herre med knækflip, stok og næseklemme ...
 - f. ... natmændenes foragtede, men påkrævede gerning ...
 - g. ... vore oldeforældres og tipoldeforældres tid ...

Ekstra opgave 6

Når to genitiver forbindes med et "og", kan man beholde "-s" på begge led, eller man kan stryge det første leds "-s". Prøv om du kan opstille en regel ud fra eksemplerne nedenfor.

- a. Kong Frederik og dronning Ingrid's børn.
- b. Hansens og Petersens biler.
- c. Hansens og Petersens bil.
- d. Hansens og Petersens hæk.
- e. Hansen og Petersens hæk.
- f. Hansens og Petersens forslag
- g. Hansen og Petersens forslag

4. Periodens organisation

Når vi taler, udslynger vi sproget i mere eller mindre sammenhængende brokker; disse brokker kalder vi for **ytringer**. En ytring er defineret ved at den udgør en afgrænset enhed i samtalen.

I grammatikken undersøger vi ikke ytringerne direkte; den indre opbygning som de har, er ofte dikteret af selve situationen. Det kan f.eks. føre til at visse led udelades, afhængigt af situationen:

(197.) Ved ikke.

(198.) Vi snakkes.

Det som grammatikken undersøger, er **perioder**. Perioden kan vi karakterisere som en sammenhængende grammatisk struktur hvor alle elementer indbyrdes er hierarkisk ordnede. Perioden kan være vældig enkelt opbygget:

(199.) Hunden gør.

- eller den kan være bygget op vha. mange sideordnede og underordnede sætninger:

(200.) Hvad angår den ansøgning om udbetaling af lønforskud, som De fremsendte til lønningskontoret den 27. i afvigte måned, skal vi hermed meddele Dem, at den sum, som De ansøgte om i forskud, er blevet Dem bevilget, og at De fra den 14. dennes ved henvendelse til kassen kan få beløbet udbetalt mod kvittering.

I dette eksempel er der mange slags sætninger. Der er sætninger som dannes med et finit verbum, f.eks. "angår", "fremsendte", "ansøgte" osv. Den slags sætninger kalder vi **finite sætninger**. Der er også andre slags sætninger, som imidlertid kræver lidt mere opmærksomhed. Hvis man tænker lidt over sagen, ser man imidlertid nok, at vendinger som "udbetaling af lønforskud", "ved henvendelse til kassen" og "mod kvittering" egentlig dækker over konkrete handlinger, som nogen foretager sig med forskellige ting i den ydre verden - handlinger som lige så godt kunne have været beskrevet i sproget med et verbum. Vi kalder denne type konstruktioner for **skjulte sætninger** (eller **infinite sætninger**).

En periode skal indeholde mindst én finit sætning, men der kan også ofte være flere. De er så indordnet i perioden som helhed vha. sideordnende eller underordnende konjunktioner (se kapitel 3.3.). De sideordnende konjunktioner stiller to ensartede sætninger ved siden af hinanden; det er der ikke mange problemer i. De underordnende konjunktioner derimod indordner sætninger som led i andre sætninger. Heraf kommer den korrekte betegnelse for underordnede sætninger: **ledsætninger**. Den gamle betegnelse “bisætning” bør i alle sammenhænge undgås og erstattes med den mere meningsfulde betegnelse.

4.1. Underordnede og overordnede sætninger

4.1.1. Underordnede sætninger som led i andre sætninger

Underordnede sætninger kan fungere som alle mulige typer af led. Man kan se det af at vi normalt kan erstatte ledsætningen med et led af samme type og funktion. Her er nogle eksempler på de forskellige muligheder:

Ledsætning som subjekt:

- (201.) At han endelig kom hertil, var vældig beroligende.
- sml.: Hans komme var vældig beroligende.
(202.) At du ikke slog dig værre, er et rent mirakel.
- sml.: Dit held er et rent mirakel.

NB: Det er det absolut almindeligste at formulere den slags sætninger med “-det”:

- (203.) Det var vældig beroligende at han endelig kom hertil.
(204.) Det er et rent mirakel at du ikke slog dig værre.

Et "det" i denne funktion fungerer for en umiddelbar betragtning som subjekt i helsætningen, men i realiteten er det kun en vikar for ledsætningen, der udgør det egentlige subjekt i helsætningen.

Ledsætning som direkte objekt:

- (205.) Jeg troede at du var gået.
- sml. Jeg troede hans ord.
(206.) Chefen mente at alt ville gå i orden.
- sml.: Chefen mente mange forskellige ting.

Ledsætning som prædikativ:

- (207.) Hans problem var at han ikke turde tale til pigen som han elskede.
- sml. Hans problem var meget stort.
(208.) Vanskeligheden bliver at vi skal have overbevist chefen.
- sml.: Vanskeligheden bliver chefens hårdnakkede modstand.

Ledsætning som tungtled / beskriverled:

- (209.) Tasken som var tung som bly, hang om hans smalle skuldre.
- sml.: Den blytunge taske hang om hans smalle skuldre.
(210.) De deltagere der var mere velbeslåede, rejste på første klasse.
- sml.: De mere velbeslåede deltagere rejste på første klasse.

Ledsætning som tidsadverbial:

- (211.) Tillægspensionen udbetales når De fylder 67.
- sml.: Tillægspensionen udbetales efter Deres 67-års fødselsdag.
(212.) Toget ankom da vi var ved at opgive at vente.
- sml.: Toget ankom kl. 18.45.
(213.) Da Christian IV døde, var landet forgældet til op over skorstenene.
- sml.: I 1648 var landet forgældet til op over skorstenene.

Ledsætning som stedsadverbial:

- (214.) Hvor Attilas hest har trådt, gror der ikke græs.
- sml.: På engene omkring den kemiske fabrik gror der ikke græs.
(215.) Hvor end jeg kommer hen, er der liv og glade dage.
- sml.: Overalt er der liv og glade dage.

Ledsætning som mådesadverbial:

- (216.) Staben blev udbygget, sådan at alle funktioner kunne dækkes.
- sml.: Staben blev udbygget grundigt.
(217.) De forandrede udkørslen sådan at oversigten blev bedre.
- sml.: De forandrede udkørslen hensigtsmæssigt.

4.1.2. De tre hovedklasser af ledsætninger

Vi inddeler ledsætningerne ud fra hvilke typer af konstruktioner de kan indgå i. Visse ledsætninger indgår f.eks. i de samme typer af relationer som nominalled; de betegnes traditionelt som substantiviske. Andre indgår som tungtled i nominalled; det er den type der i skolegrammatikken kaldes relativitysætninger, men i denne klassifikation lidt uheldigt betegnes "adjektiviske". Atter andre har samme relation til den sætning de står i, som et adverbial. De betegnes "adverbielle". Vi gennemgår de tre klasser hver for sig.

4.1.2.1. De substantiviske ledsætninger

Denne gruppe omfatter alle ledsætninger der har samme relation i sætningen som et nominalled, dvs. som subjekt, objekt, eller prædikativ. Substantiviske ledsætninger kan desuden forekomme som styrelse for præpositioner. De almindeligste konjunktioner ved denne type af sætninger er "at" og "om". Her nogle eksempler:

Subjekt:

- (218.) Det var fantastisk at hun kunne score mål fra den vinkel.
(219.) At Otto har brug for en køreplan, siger sig selv.

Objekt:

- (220.) Michelle forstod at hendes mor var ked af det.
(221.) Pia ville vide om alt var tabt.

Prædikativ:

- (222.) Løsningen bliver nok at jeg tager tidligt fri fra arbejdet.
(223.) Problemet er om jeg har tid i morgen.

Styrelse for præposition:

- (224.) Der er mange problemer ved at du ikke kan komme i morgen.
(225.) Det her er ingen løsning på at bogen er for lang.

"At" kan hyppigt udelades, men kun hvis ledsætningen er DO i oversætningen:

- (226.) Jeg troede (at) jeg var kommet i Helvede.
(227.) Marx mente (at) småborgerskabet ville forsvinde.

De kontekster som substantiviske ledsætninger optræder i, kan også i de fleste tilfælde indeholde at-infinitiver.

NB: Der forekommer sætninger med *at* der ikke er substantiviske, men adverbiale. Det er sætninger der er styret af et gradsangivende *så* i den overordnede sætning. Denne type af sætning skal analyseres som adverbial. Eksempler:

- (228.) Han er så dum at vandet driver af ham.
(229.) Vandet var så koldt at vi frøs som små hunde.
(230.) Han er så høflig at det næsten er for meget.

4.1.2.2. De relative eller adjektiviske ledsætninger

Denne gruppe svarer til den traditionelle grammatiks gruppe af relativsætninger; det er her nok bedre at benytte den traditionelle betegnelse, uanset at betegnelsen ikke er specielt sigende. Denne sætningsklasse er nemlig heller ikke en parallel til adjektiverne i snæver forstand, men snarere til semantikken i det beskrivende underled til nominalleddene, beskriverleddet. Den typiske plads for denne klasse af ledsætninger er tungtledsfeltet, hvor de ofte placeres parallelt med adverbialer eller præpositionsforbindelse. Parallellen til adjektiverne trækker først og fremmest på den type af transformerende sætninger som vi så i kapitel 3.2.4.; disse konstruktioner kan opbygges omkring adjektiver med semantisk tilknytning til verbal betydning og kan på den måde komme til at optage de

samme typer af underled som verballed kan optage, nemlig substantiviske og adverbielle underled:

(231.) ... en sin herre alle dage yderst hengiven gammel tjener ...

(232.) ... disse Gud Herren velbehagelige handlinger ...

Dansk har ingen relativpronominer i egentlig forstand ud over hv-ordene, der kan opfattes sådan. Ordene "som" og "der", der hyppigt opfattes som relative pronominer, har dybest set helt andre funktioner, selv om de efter deres brug kunne opfattes som sådanne. (Se analyserne i Paul Diderichsens *Elementær dansk Grammatik*, § 69, tillæg 2, og s. 3, 33 og 71f.)

NB: En særlig type af ledsætning, som i den grammatiske tradition regnes til relativsætningerne, er ledsætninger der nok indledes med et hv-ord, men som i sammenhængen har en funktion som et nominalled. Typen omfatter ikke blot den meget gammeldags type "Hvo intet vover, intet vinder", men også ganske moderne typer, såsom "Hvad han ikke vidste, var hvem han skulle spørge til råds". Det traditionelle navn for den er 'fri relativsætning' - "fri" fordi den intet overled har at knytte sig til. Den har samme type af ledsætningskonjunktion som de adjektiviske, men den syntaktiske funktion er analog med de substantiviske ledsætninger. Det er derfor mest konsekvent at regne denne type for substantivisk.

4.1.2.3. De adverbielle ledsætninger

Hertil regner vi alle ledsætninger som udtrykker typiske adverbielle indhold, såsom tid, sted, måde, osv. De adverbielle ledsætninger kan klassificeres i de samme grupper som de øvrige adverbier, hvilket sikkert er det mest naturlige. En anden mulighed er den traditionelle inddeling i mange forskellige slags ledsætninger, baseret på forskellige semantiske forhold. I en traditionel fremstilling kan man opstille de konjunktioner der særlig ofte forekommer i disse konstruktioner, i følgende grupper (frit efter Byskov):

- *Tidskonjunktion*: når, da, mens, før, siden, efter at
- *Årsagskonjunktion*: da, fordi, siden
- *Følgekonjunktion*: så at, (at)
- *Betingelseskonjunktion*: dersom, hvis, ifald, medmindre
- *Indrømmelseskonjunktion*: selv om, skønt
- *Sammenligningskonjunktion*: jo, som, end, ligesom
- *Hensigtskonjunktion*: for at

Der er ikke nogen endegyldig udformning af klassifikationen af de adverbelle ledsætninger, og man kan enten benytte den grove tredeling i tid, sted og måde, eller man kan benytte en af de mere udbyggede semantiske modeller, som f.eks. Byskovs.

Opgave 13

Hvilke kategorier tilhører ledsætningerne i de følgende eksempler?
Hvilken ledfunktion har de?

Eksempler:

- . Jensen indså at slaget var tabt. - SUBSTANTIVISK, OBJEKT
- . At han er syg, er ingen grund til ikke at komme. - SUBSTANTIVISK, SUBJEKT
- . Hvis der ikke er mere kaffe i kanden, laver jeg noget mere. - ADVERBIEL, BETINGELSE
- . Storcenteret i Lystrup, som snart åbner, bliver Århusegnens største. - RELATIV, PARENTETISK
- . Den tudse jeg bar ud i haven i går, sidder igen i kælderen her til aften - RELATIV, BESTEMMENDE

- a. At Olsen var uenig med chefen, vidste alle i forvejen.
- b. At Olsen var uenig med chefen, var tydeligt under hele mødet.
- c. Det hus han har købt, er befængt med husbukke.
- d. Hansen ville vide om din bog snart er færdig.
- e. Når man ikke afleverer sine hjemmeopgaver, får man problemer.
- f. Kom indenfor, hvis du vil være med.
- g. Han blev gift med en pige som tidligere havde spillet på damelandsholdet.
- h. Siden dette er et lukket møde, må vi anmode Dem om at forlade lokalet.
- j. Var det muligt, at du tog ind og besøgte tante Madsine i eftermiddag?
- k. Da der åbenbart ikke kan opnås enighed, må vi udsætte mødet til i morgen.
- l. Det forbavsede mig hvad den fyr vidste.

Ekstra opgave 7

Analysér ledsætningernes funktion i disse eksempler på samme måde som ovenfor. Vær opmærksom på hvor mange sætninger der er i hvert eksempel.

- a. Et let og overskueligt system af symboler gør at man hurtigt kan afgøre hvilken fugl man har for sig.
- b. Nedennævnte liste der indeholder lægemidler markedsført inden for det sidste år, er beregnet som en hjælp til de indberettende læger, idet man anmoder om at være særligt opmærksom på at indberette alle reaktioner og sygdomstilfælde, der kunne relateres til disse præparater.
- c. Antallet af film, der hvert år bliver produceret af studierne, er øget, mens det udbud af stjerner, der - korrekt eller ej - opfattes som værende i stand til at sikre biografindtægter, stadig er forholdsvis beskedent.
- d. Hvis man betragter listen over film som har hentet mere end 200 mio. dollars hjem, er kun få af dem indspillet med mange af de store stjerner.
- e. Hvis du er lys, har blå øjne og en klar hjerne, så er du lige den, som skuespilleren Sharon Stone, efter hvad der forlyder, går og drømmer om i denne tid.
- f. Det handler om hvor vigtigt det ikke mindst i en upersonlig cyberspace-tid er at holde fast i de traditionelle samfunds menneskelige og åndelige værdier.
- g. Men hvis De ikke tror dette plot kan være morsomt, er det fordi De ikke har set Jean-Claude van Damme i denne rolle før.

4.1.3. Periodediagrammet

En elegant måde at opstille ledsætninger rent grafisk på er at tegne dem i et såkaldt **periodediagram**. I et sådant periodediagram får alle finitte sætninger deres eget niveau; heraf kommer det andet navn på denne analyseteknik: *trappediagrammet*. På det øverste niveau - niveau 0' - anbringes den mest overordnede finitte sætning; det er den der i den grammatiske tradition også kaldes *helsætningen* eller *hovedsætningen*. På niveau 1' anbringes alle de ledsætninger der indgår direkte i denne sætning, på niveau 2' alle ledsætninger der indgår i ledsætningerne på niveau 1'. Således fortsætter man indtil perioden er udtømt for ledsætninger.

Et periodediagram ser typisk således ud:

(233.)

0'	Han sagde	
1'		at han kom.

(234.)

0'	Han troede	
1'		at han vidste
2'		hvad han ville.

(235.)

0'	Han sagde	
1'	at	kunne hun komme ved ottetiden.
2'		hvis hun ville

En periode kan formuleres på forskellige måder og får derved en anden form:

(236.)

0'		er jeg beroliget
1'	Hvis du mener	
2'		at han kommer
3'		før toget går

(237.)

0'	Jeg er beroliget	
1'		hvis du mener
2'		at han kommer
3'		før toget går

Af praktiske årsager angiver man oftest kun det sidste og det første ord af de sætninger som indsættes i periodediagrammet:

(238.) De storladne gletschere der siden sidste istid har dækket det umådelige lands indre, brækkes i tusinde stumper når de når til det barske Atlanterhav.

0'	De / gletschere	brækkes / stumper
1'	der / indre	når / Atlanterhav.

- men hvis man har plads nok, kan det lette overskueligheden hvis man skriver sætningerne helt ud, eventuelt med formindsket skrift:

Hvis to ledsætninger er *sideordnede*, anbringes der et + imellem dem:

(239.) De optagelser, som vi havde lavet i går morges, men som vi derpå slettede, ville have været mægtig gode at have nu.

0'	De optagelser	ville / nu.
1'	som / morges + men / slettede	

Hvis der forekommer to helsætninger i samme periode, kan man også bruge plustegnet til at adskille dem:

(240.) Det var en stormfuld aften, og blæsten rev i parkens træer.

0' Det / aften + og blæsten / træer.

(241.) Hun mærkede at lyset blev svagere, og hun så at vinduet gik op.

0' Hun mærkede + og hun så

1' at / svagere at / op.

Hvis der er knyttet to verber til det samme subjekt, markeres det ikke:

(242.) De optagelser, som vi havde lavet i går morges, men derpå slettede, ville have været mægtig gode at have nu.

0' De optagelser ville / nu.

1' som / slettede

Hvis to ledsætninger står lige ved siden af hinanden, er de enten sideordnede, eller de er af forskellig grad. Det kan dog ske at de i syntaktisk henseende er uden direkte berøring med hinanden. I dette tilfælde kan man skille sætningerne ad med dobbeltstreger '//':

(243.) Meget tit slog det dem der arbejdede med projektet at teorien måtte være falsk.

0' Meget / dem

1' der / projektet // at / falsk.

(244.) Det undrede ikke os der kendte ham, at det gik som det gik.

0' Det / os

1' der / ham // at / gik

2' som / gik

(Et drilsk spørgsmål til eksemplerne (238) og (239): hvad er grunden til at ledsætningerne af første grad ikke har nogen berøring med hinanden?)

Periodediagrammet er en behændig og overskuelig måde at vise hvor kompleks en sætning er i syntaktisk henseende.

Periodediagrammet inddrager kun finitte sætninger. De skjulte sætninger må man markere på anden vis.

Opgave 14

Sæt de følgende perioder i periode-diagram:

- a. Da vi åbenbart skal vente på at Olsen kommer, kan vi jo lige så godt tage os et slag whist.
- b. Før jeg blev chef, troede jeg at det var væmmeligt når folk sleskede for mig.
- c. Hvis du køber druer, så se efter at de er friske.
- d. Hvis de mennesker der vil med på turen, husker at skrive hvor de vil hentes, bliver det lettere når de frivillige, som i forvejen har meget om ørerne, skal tilrettelægge hvor bussen skal køre hen.
- e. Hertil kommer, at eleverne, der endnu er unge mennesker, i deres søgen i deres søgen mod en identitet i høj grad orienterer sig imod de faglige sider af deres uddannelse.
- f. Specielt i fremmedsprogene er det vigtigt at gøre den erfaring at vil man skrive godt på et fremmedsprog, kan man ikke nøjes med lære-rens røde streger.
- g. Ved du hvem det var der sagde at overalt hvor han kom frem, var der kvinder, vin og sang.
- h. Husk at det du ikke ved, siger meget om hvem du er.
- i. Det er problematisk for dem der vil ansøge om fondens midler hvis der ikke er en vejledning eller et ansøgningsskema at holde sig til.
- j. Den mand der fortalte politiet at han havde oplysninger om røverne men som siden forsvandt, er blevet arresteret i Hässleholm i morges.

4.1.4. Særlige problemer i ledsætningsspidserne

Der er nogle særlige vanskeligheder i forbindelse med ledsætningsspidser; det kan nemlig for et umiddelbart blik være vanskeligt at afgrænse hvor oversætningen hører op og ledsætningen begynder. Det gælder f.eks. ved forbindelser

af et adverbialled og en ledsætning der er underordnet adverbialleddet. Her var kommasætningen fritstillet i RO86 (se §47, pkt. 2):

(245.) Jeg traf ham engang, jeg var på Mallorca.

(246.) Jeg traf ham, engang jeg var på Mallorca.

Et andet punkt som i og for sig er entydigt, men ikke desto mindre virker gådefuldt for mange, er det såkaldte "idiotkomma". Det er den lidet smigrende betegnelse for det andet komma i forbindelser som:

(247.) Jeg ved ikke, hvem af jer, der er sultne.

(248.) Vi så ikke, hvem af dem, der tog af sted.

Som enhver opmærksom læser af dagens dansk ved, er det efterhånden helt almindeligt at der kun er ét komma - nemlig det sidste (og forkerte) - i denne konstruktion. Hvis man imidlertid ser på verbernes valens, bliver det muligt at forklare hvor grænserne mellem to sætninger går. Hvert verbum dominerer i kraft af sin valens én sætning og holder alle led i sætningen sammne under sig. Set på den måde bliver det klart at komma nr. 2 ikke kan være rigtigt. Konstruktionerne "hvem af jer" og "hvem af dem" kan ikke være DO for verberne "ved" og "så" i oversætningerne; deres objekt må være hele det forhold der kommer til udtryk i ledsætningen. Hvad angår verberne i ledsætningen, "være" og "tage af sted", kan vi se at de kræver et subjekt. Tilsyneladende er der to i udvalg: leddet med hv-ordet og "der". De er begge subjekter for verbet, men "der" regner vi for et såkaldt "foreløbigt subjekt". Mere herom senere. Vi kan altså ikke derfor antage at der er en sætningsgrænse mellem leddet med hv-ordet og "der" i ekss. (242) og (243).

Efter at Dansk Sprognævn har anbefalet "det ny komma", hvor der kun sættes komma foran ledsætninger hvis de er parentetiske, er problemet mere af teoretisk end praktisk natur, og godt det samme. I analyser med periodediagrammet skal man dog stadig tage hensyn til disse vanskeligheder.

4.2. Sætningsleddenes følge

På dansk kan sætningsleddenes relationelle værdi først og fremmest afkodes på grund af den rækkefølge som leddene står i. Denne rækkefølge er så fast at vi

kan opstille regulære skemaer over leddenes rækkefølge. Da de enkleste ledfølgeregler findes i adverbielle og relative ledsætninger, begynder vi med dem.

4.2.1. Ledfølgen i adverbielle og relative ledsætninger

I de adverbielle og relative (adjektiviske) ledsætninger er ordfølgen opbygget sådan at verbet eller verberne står i midten. **Foran** verbet står først subjektet og dernæst sætningsadverbierne. **Bagved** står først det indirekte objekt, så et direkte objekt og til slut indholdsadverbialerne. Foran alle andre sætningsled står konjunktionalerne. Vi kan sammenfatte ordfølgen i dette skema, *ledfølgeskemaet*:

konj(unktional) - adv(erbial) 0 - S - adv1 - V(erbal) - IO - DO - Adv2 - P - Adv3

De fleste af forkortelserne har været brugt før; kun **P** er på en måde ny. Den betegner en særlig plads til prædikativer, der også anvendes til elementer der indgår i tryktab med verbet: verbalpartikler objekter uden artikel etc. **P**-pladsens indhold er kursiveret i disse eksempler::

- (249.) Hans stod først *op* kl. 10.30.
- (250.) Søren lukkede høfligt døren *op* for Carla.
- (251.) I min ungdom spillede jeg ivrigt *klaver*.
- (252.) Kagerne blev bagt lækkert *brune*.

Imidlertid modificerer vi dette skema en hel del før vi anvender det i analysearbejdet. Det gælder f.eks. følgende punkter:

1. Egenskabsprædikativerne står i denne analyse på deres eget felt **P** mellem adverbialerne til sidst i sætningen. Foran dem kan der stå forskellige mådesadverbialer:

- (253.) (...) at stegen skal blive langsomt mør.
- (254.) (...) eftersom chefen ved julefrokosten altid skulle drikke sig hurtigt fuld.
- (255.) (...) fordi ulykken gjorde ham i bund og grund anderledes.

Da der ikke kan stå mådesprædikativer foran identitetsprædikativerne, ville vi i teorien være nødt til at hævde at de står på pladsen **DO** for det direkte objekt. Men for nemheds skyld indfører vi den konvention at vi ikke skelner mellem de to typer af prædikativ og stiller dem alle uden undtagelse på P-pladsen.

2. Det forekommer af og til at der kan stå adverbialer både foran og bagefter subjektet, dvs. at både adv0 og adv1 er udfyldt i samme sætning:

(256.) ... hvis ikke han straks kan komme ...

Selv om adverbialpladsen **adv0** i grunden ikke er sjælden, især i talt sprog, vil vi alligevel undlade tage den med i skemaet, undtagen i de mest fuldstændige udgaver. Dens rolle i normalt skriftsprog er meget beskeden, og den forekommer stort set aldrig i den type skriftsprogstekster som grammatikkurserne normalt beskæftiger sig med.

3. I de skemaer som vi opstiller til praktisk brug, forenkler vi visse af pladserne og sammenfatter dem til én, f.eks. den afsluttende **A**-plads hvor prædikativerne også står. Desuden anvender vi for nemheds skyld den traditionelle betegnelse **a** for **adv1**. Led der ikke er til stede i den konkrete sætning, tæller alligevel med, på samme måde som et nul tæller med i et tal. Sammenlign f.eks. tallet 47 med 407!

Sådan ser sætningens ledfølge ud hvis alle de pladser som vi arbejder med, er repræsenteret:

k (konj)	S	a (adv1)	V	IO-DO	A (Adv2-P-Adv3)
(257.) hvis	julemand-en	så	giver	min bror en større julegave	i år
(258.) når	Karlsen	derefter	fortæller	selskabet sådan en kæmpe- løgn	midt i arbejds- tiden

(259.) [en mand] som	-	altid	kan skaffe	sine ven- ner en glad aften	på de go- de værtshuse
(260.) at	forældrene	hele tiden	havde kaldt	drengen	Mads der- hjemme

At-infinitiver kan placeres i et tilsvarende skema; her vil subjektsplassen dog altid være tom. Men bemærk hvordan **a**-pladsen faktisk ofte anvendes i moderne dansk. Vi giver hele perioden med at-infinitiven, men sætter dernæst kun at-infinitivens del (der er kursiveret) i skema.

(261.) Eremitten foretrak *at leve afsondret*

k	S	a	V	IO-DO	A
			at leve		afsondret

(262.) Skolen havde vanskeligheder med *før i tiden at undgå problemer med rapserier*.

k	S	a	V	IO-DO	A
		før i tiden	at undgå	problemer	med rap- serier

På pladsen **V** - verbalpladsen - står ikke alene hovedverbet, men også alle hjælpeverberne. De står altid ordnet sådan at det finite verbum står forrest, og alle de andre verber kommer bagefter, de mest overordnede foran de underordnede. De underordnede retter sig efter de overordnede mht. grammatisk form:

- (263.) ... at Jensen nu **spiser** en bøf
 ... at Jensen nu **vil spise** en bøf
 ... at Jensen nu **har spist** en bøf
 ... at Jensen nu **vil have spist** en bøf
 ... at Jensen nu **må skulle have spist** en bøf
 ... at Jensen nu **må have skullet spise** en bøf

Som man ser, retter verberne sig efter hinanden mht. form. Efter modalverberne (ville, skulle, måtte, kunne, turde, burde, behøve ikke) har vi infinitiv, efter "være" og "have" præteritum participium. Vi kalder dette system af formafhængigheder for *reaktionsskemaet*.

Disse to skemaer - ledfølgeskemaet og reaktionsskemaet - er grundlæggende for alle rækkefølgefænomener i dansk sætningslære. Tilsammen kan de forklare hovedlinjerne i dansk sætningsbygning. Rektionsskemaet forklarer rækkefølgen mellem verbalformerne (inden for pladsen V), mens ledfølgeskemaet forklarer rækkefølgen mellem verballedets underled.

Opgave 15

Opstil ledfølgen i disse eksempler i skemaer. Brug skemaet ovenfor med ekss. 252 - 255 som forbillede:

- a. ... at Olsen er dum
- b. ... hvis du bare aldrig havde sagt det
- c. ... så han igen kunne komme i skole
- d. ... da ingen havde set haren ude på græsplænen
- e. ... siden inspektøren blev ansat for to år siden
- f. ... eftersom skoleuret altid viser galt klokkeslæt
- g. ... om computeren ikke virker godt i dag
- h. ... såfremt ingen fortæller fødselaren nyheden
- i. ... fordi barnet spiste flødeskumskagen til morgenmad
- j. ... hvis lærerne ikke længere vil vise 9. klasse den nødvendige respekt.
- k. ... at miljøet her på egnen sikkert kunne være meget sundere.
- l. ... som Ole aldrig havde set i hele sit liv.

4.3. Periodens funktion i kommunikationen

De sætningsstrukturer vi har set indtil nu er mht. leddenes følge de enkleste i sproget. Hvad angår disse sætningers funktion i opbygningen af perioden, så er den markeret af det underordnende konjunktionalled.

Disse sætningsstrukturer kan normalt ikke anvendes direkte i kommunikationen som helsætninger. De forekommer dog ved ord som "måske" o. lign., hvor de angiver noget svævende og usikkert:

k	S	a	V	IO-DO	A
(264.) Måske	han	alligevel	er blevet		forsinket i tågen
(265.) Bare	julemanden	snart	ville komme	-	med gaverne
(266.) Gid	du	aldrig	ville glemme	dit ur	mere!
(267.) Sikke mange mennesker	der	dog	må vente	-	ved stoppestedet i dag
(268.) Mon	min mor	virkelig	har kendt	sandheden	alle disse år?
(269.) Blot	du	ej	vil tromme	-	-

Hvis en sætning skal have en mere præcist defineret plads i kommunikationen, skal den tilhøre én af de fundamentale ytringstyper, også kaldet *modaliteter*:

- * fremsættende
- * spørgende
- * bydende

Eksempler på *fremsættende sætninger*:

(270.) Statsministeren protesterede mod atomprøvesprængningerne.

(271.) Pia Kjærsgaard sang en arie af Gluck.

Eksempler på *spørgende sætninger* (OBS: det er kun ja/nej-spørgsmål der er relevante for denne gruppe!):

(272.) Har Olsen mon husket sangbøgerne til selskabet?

(273.) Kunne du ikke larme lidt mindre om aftenen?

Eksempler på *bydende sætninger*:

(274.) Luk lågen!

(275.) Spis brød til.

Tilhørsforholdet til de tre fundamentale ytringskategorier viser sig dels i verbalformen (for imperativens vedkommende), dels i ledstillingen (for de to andres vedkommende, hvor verbalformerne ikke er forskellige). Hvis vi vender tilbage til ledfølgen i ledsætningerne, kan vi se at der i de fremsættende og de spørgende sætninger er blevet åbnet pladser for to led på det sted hvor den underordnende konjunktion i ledsætningen står. Det ene led er det finitte verbal, der i denne sammenhæng er blevet rykket frem fra V-gruppen; det finitte verbal rykkes frem både i fremsættende og spørgende sætninger, men rækkefølgen i V-gruppen ændres ellers ikke. Den plads som det stilles på, kalder vi **m** (for **modalitet**). Det andet led er ét af de øvrige sætningsled. Alle mulige led kan rykkes frem; se herom nedenfor. Den plads som disse led stilles på, kalder vi '**forfeltet**' eller '**fundamentfeltet**'; dets forkortelse er **F**.

NB: Denne fremrykning til forfeltet finder kun sted i de fremsættende sætninger. I de øvrige selvstændige ytringstyper anser vi feltet for tomt; der kan normalt ikke stå noget dér (undtagen i visse bydende sætninger). Man kunne så spørge om feltet er der i det hele taget i disse ytringstyper. Den slags spørgsmål er måske mere filosofiske end analytiske; når vi alligevel regner med en tom plads (snarere end slet ingen plads), skyldes det at vi på grund af analogien med ledsætningerne kan fastslå at der i hvert fald heller ikke kan stå underordnende konjunktioner eller andet. Det er altså nok et "ingenting", men et "ingenting" der kan blokere for "noget".

Vi kan fremstille forholdet mellem de to sætningstyper skematisk:

<i>Ledsætning</i>	konj.		adv 0	S	adv 1	V	IO	DO	Adv2	P	Adv3
	<i>hvis</i>		<i>ikke</i>	<i>Jørgen</i>	<i>snart</i>	<i>får givet</i>	<i>sin bror</i>	<i>en opsang</i>			<i>foran hele menigheden</i>
<i>Hel-sætning</i>	F	m	adv 0	S	adv 1	V	IO	DO	Adv2	P	Adv3
	<i>Så</i>	<i>havde</i>	<i>da</i>	<i>Martine</i>	<i>endelig</i>	<i>fortalt</i>	<i>sin mor</i>	<i>sandheden</i>	<i>på en ordentlig måde</i>		<i>efter alt det kævl.</i>

NB: Det skal bemærkes at man i talesproget også må regne med en **m**-plads på det tilsvarende sted i ledsætningens spids. Det er den plads der besættes med "at" i eksempler som:

- (i) Jeg gable fordi *at* jeg kedede mig.
- (ii) Vi ved ikke hvem af dem *at* der kommer.

Denne brug af "at" undgås i skriftsprogstraditionen, men spiller en stor rolle i talt sprog. For nemheds skyld undlader vi at medtage pladsen her.

De tre sætningsmodaliteter adskiller sig mht. udfyldning af de to forreste led fra hinanden på denne måde:

	F	m udfyldt med verbum i:
Fremsættende:	udfyldt	præsens/præteritum
Spørgende (ja/nej)	tomt	præsens/præteritum
Bydende	oftest tomt	imperativ

Ekstra opgave 8

I de allerfleste imperativiske sætninger står imperativen på **m**-pladsen og **F** er tomt; men i forbindelse med visse indledende adverbier sker det at imperativen må opfattes som stående på **V** i stedet. Hvilke af de følgende sætninger har imperativen på **m**, hvilke på **V**? Hvilke indledende adverbier er der tale om?

- For søren, vælt ikke min øl!
- Bare stil tasken i gangen!
- Glem ikke din dit våde håndklæde på sengen!
- For hulen da, få så slukket det vækkeur straks!
- Passagerer til Færøerne venligst afvent nærmere besked ved gate 7.
- Bare ikke væk far lige nu.
- Find så de sokker før jeg bliver vred.

4.4. Ledfølgen i helsætninger

Ligesom for ledsætningerne kan vi opstille et fuldsætndigt skema for helsætningerne. For nemheds skyld vil vi - ligesom vi gjorde ved ledsætningerne, sml. ovenfor - udelade de felter af skemaerne som sjældnest er i brug, samt slå visse af de andre sammen. Når vi gør det, får vi følgende skema:

F	m	S	a (adv1)	V	IO-DO	A (Adv2 - P - Adv3)
----------	----------	----------	-----------------	----------	--------------	----------------------------------

I sætninger der indledes med et sideordnende konjunkional, kan det være hensigtsmæssigt at operere med en særlig plads i skemaet foran **F** til disse ord:

ks	F	m	S	a	V	IO-DO	A
-----------	----------	----------	----------	----------	----------	--------------	----------

Her er nogle eksempler på helsætninger indsat i skemaer:

Fremsættende sætninger:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(276.) I morgen	er	det	jo	-	-	Skt. Valentins Dag
(277.) I Nansensgade	har	min søster	tit	købt	bøger	til sine børn.
(278.) Bag brændstakken	fandt	min far	engang	-	et pindsvin	-
(279.) Derpå	måtte	kongen	naturligvis	give	Svend Gønge et nyt len	som livsvarig gave.
(280.) I forgårs	kunne	jeg	ikke	finde	mine nye sko	i skabet.

(281.) Nede i fru Han- sens kælder	kunne	man	jo	købe	frikadel- ler	i gamle dage
--	-------	-----	----	------	------------------	-----------------

Spørgende sætninger:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(282.) -	Har	Einstein	mon	forudset	konse- kvenser- ne	den- gang?
(283.) -	Kunne	I	ikke	finde	dine sko	i skabet?
(284.) -	Kan	man	mon	fylde	arkiv- skabet	med portere?
(285.) -	Gav	din mor	aldrig	-	dig og dine søs- kende et kys	til af- sked?

Bydende sætninger:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(286.) [Hvis du vil frem i ver- den,] så	buk!					
(287.) -	Luk		så		døren!	
(288.) -	Få	du	så	lukket	døren	straks!

(289.) -	Smør		nu		den madpak- ke	til dig selv!
(290.) -	Husk		lige		tandbør- sten.	

Helsætningsskemaet anvendes tillige til visse ledsætninger, f.eks. sætninger der er i en eller anden grad af dækket direkte tale:

- (291.) Ole mente at fra og med næste semester ville instituttet nok få flere økonomiske problemer.
- (292.) Jeg siger bare at den må Hanne længere ud på landet med.

D to ledsætninger i ekss. 286 og 287 kan kun sættes i helsætningsskema:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
fra og med næ- ste seme- ster	ville	institut- tet	nok	få	flere økono- miske proble- mer	
den	må	Hanne				længere ud på landet med

Hvis der er en foranstillet ledsætning indlejret i ledsætningen (kursiveret i eksemplerne), må man også anvende helsætningsskemaet til analysen:

- (293.) Vi indså hurtigt at *hvis vi skulle nå hjem inden aften*, måtte vi nok hellere lade kulsækken ligge.
- (294.) Jansen forstod at *når det ikke gik på den gammeldags måde*, var han desværre tvunget til at forny kollektionen.

F	m	S	a	V	IO-DO	A
hvis vi skulle nå hjem inden aften,	måtte- <i>vi</i>		nok hellere	lade	kulsæk-ken	ligge
når det ikke gik på den gammel-dags måde,	var han		desværre	tvunget		til at forny kollektionen

Opgave 16

Indsæt de følgende sætninger i skemaet. De første er maximalt udfyldt, dvs. at alle pladser er repræsenteret, men efterhånden bliver der færre og færre:

- Ved aftensmaden måtte min far altid fortælle en god historie til os børn.
- Nede på havnen havde man dengang bygget et nyt skur til havnearbejderne.
- Ud på aftenen havde flyttearbejderne med møje og besvær flyttet flyglet op i riddersalen.
- Hele natten havde Maria nu læst I. P. Jacobsen inde på sit værelse.
- Efter dagens arbejde skal man altid lave backup af de filer der har været brugt.
- Kunne I da forstå hans forklaring uden videre?
- Stil altid varerne i køleskabet straks!
- Skyd ikke en sangfugl.
- Til jul har præsten altid holdt en opbyggelig prædiken for de gamle.
- Sæt disketten i drevet.
- Besøgte du ikke din tante i går?
- Kender du min onkel?
- Elsker De ikke også opera?
- Min kusine har boet i Ringsted i mange år.

- o. Prof. Skrubbeltrang kører gerne på rulleskøjter.
- p. Kunden har altid ret.
- q. Slip mig!

4.4.1. Maximal udfyldning af sætninger

Da vi opstillede skemaet for ordfølgen, gik vi ud fra en sætning hvor alle pladser var udfyldt. I en sådan sætning er det nemt at se hvor et led hører til. Vi kalder sætninger hvor alle pladser i ledfølgeskemaet er besat, for sætninger med "maximal udfyldning". Princippet om maximal udfyldning er indført i den syntaktiske analyse af Paul Diderichsen og udgør et vigtigt analytisk princip i undersøgelsen af sprog hvis syntaktiske opbygning er organiseret omkring rækkefølgefænomener.

Når vi har en sætning hvor ikke alle leddene er fyldt ud, kan vi finde ud af hvordan leddene fordeler sig over skemaet ved at prøve at fylde alle pladserne ud. I praksis tester man vha. to prøver:

4.4.1.1. Adverbialprøven

I **adverbialprøven** tester man fordelingen af led ved at indsætte et adverbium som har sin faste plads på **a**. Det kan gøres med følgende adverbier:

* *negationer og negationslignende adverbier*: f, eks. ikke, aldrig, næppe.

* *lette modaladverbier*: f.eks. jo, sgu, skam, nemlig.

Adverbialprøven kan f.eks. bruges til at teste placeringen af nominalled, sådan at man kan se om de hører til på **S** eller **objektspladsen**:

(295.) Kommer Jens? > Kommer Jens ikke?

- "Jens" står altså på **S**.

(296.) Der bor en bager på Nørregade. > Der bor næppe en bager på Nørregade

- "en baker" står altså på **objektspladsen**.

(297.) Bag bilen lå en klud med æter. > Bag bilen lå jo en klud med æter.

- "en klud med æter" står altså på **objektspladsen**.

NB. Det kan se mærkeligt ud at visse subjekter placerer sig på objektspladsen. Se nærmere herom i kapitel 5.4.

4.4.1.2. *Infinitprøven*

I **infinitprøven** benytter man muligheden for at dele verballeddet vha. et hjælpeverbum. Prøven virker lige godt, enten man sætter sætningen i perfektum eller indskyder et modalverbum.

Denne prøve er først og fremmest velegnet til at adskille de to adverbialpladser **a** og **A**. I de næste eksempler vil vi vide hvor adverbialleddene er placeret. Det undersøger vi ved at ændre verballeddet til et sammensat verbal:

(298.) Sneen lå højt i baghaven. > Sneen har ligget højt i baghaven.

- Begge adverbialer står i dette tilfælde i **A**.

(299.) Sommeren kommer næppe foreløbig. > Sommeren vil næppe komme foreløbig.

- I dette tilfælde står det første adverbial på **a** og det andet på **A** når vi laver vores omskrivning. Vi slutter os derfor til at de er placeret på de samme pladser i sætningen med usammensat verbal.

(300.) Skibet ruller jo afskyeligt med vinden ind fra agter. > Skibet må jo rulle afskyeligt med vinden ind fra agter.

Her er forklaringen den samme som i eks. (294).

Opgave 17

Placer de substantiviske led korrekt på henholdsvis subjekts- og objektsplads i de følgende sætninger. Brug adverbialprøven og infinitivprøven:

- a. Ind ad døren kom et stort gespenst.
- b. Fattig og syg var husmanden.
- c. Henne foran kaminen viste sig en underlig skikkelse.
- d. Omme bag skrivebordet sad en udslidt gammel bureaukrat.
- e. Den kniv dér efterlod en gammel husmand for to år siden inde i skænkestuen.
- f. Ude i forstuen venter en ældre mand med whiskers.

Opgave 18

Hvor placerer adverbialerne sig i de følgende sætninger, **a** eller **A**? Brug infinitivprøven:

- a. Huset lå jo i Lejre.
- b. Han sad i mange år i Vridsløselille.
- c. Kommer han allerede?
- d. Pengene ligger tit i vinduet.
- e. Minna kom da allerede i morges.
- f. Filerne ligger vel allerede på harddisken.

4.4.2. Sætningsskemaet i ældre udformninger.

Som anført i forordet er denne fremstilling nok baseret på Paul Diderichsens traditionelle sætningsskema, men der er alligevel en del afvigelser fra traditionen. Til sammenligning ses her en traditionel fremstilling efter Diderichsen (Diderichsen 1962, s. 186 med enkelte justeringer):

Helsætningsskema:

Forbin- derfelt	Funda- ment- felt	Neksusfelt			Indholdsfelt		
side- ordnen- de Konj.- ks	Funda- ment - F	Finit - v	Subjekt - n	Nek- susadv. - a	Infinit - V	Obj. 1- 2 - N	Ind- holds- adv. - A
<i>og</i>	<i>saa</i>	<i>kunde</i>	<i>han</i>	<i>sikkert ikke allige- vel</i>	<i>faa sagt</i>	<i>hende Besked</i>	<i>i Tide</i>

Ledsætningsskema:

Forbinderfelt		Neksusfelt			Indholdsfelt		
Side- ordnen- de konj. - ks	Under- ordnen- de konj. - ku	Subjekt - n	Neksu sadv. - a	Finit - v	Infinit - V	Obj. 1- 2 - N	Ind- holds- adv. - A
<i>og</i>	<i>at</i>	<i>han</i>	<i>sikkert ikke allige- vel</i>	<i>kunde</i>	<i>faa sagt</i>	<i>hende Besked</i>	<i>i Tide</i>

I forenklede fremstillinger gengives ledsætningsskemaet formelagtigt som **FvnaVNA** og ledsætningsskemaet som **knavaVNA**.

For en oversigts skyld vil jeg her kort gennemgå de vigtigste forskelle mellem Diderichsentradiationen og min fremstilling.

*1: I det traditionelle sætningsskema har alle pladser navne efter den ledtype der kan stå der, ikke efter den relation som pladsen normalt forventes at udøve. Pladsen **m** er således en finit verbalplads med

betegnelsen **v**, og pladserne **S** og **IO-DO** er pladser for nominalled, hos Diderichsen kaldet *nominale* led; de betegnes hhv. **n** og **N** efter betegnelsen ‘nominal’.

NB: Det sidste er ikke ganske rigtigt; Diderichsen anvendte selv til sidst **n** og **N**, men i den oprindelige udgave hedder disse pladser **s** og **S** efter den typiske kerne i sådanne konstruktioner, substantivet. Senere fremstillinger af Diderichsen plejer at anvende **n** og **N**.

- *2: Diderichsen opererede med to skemaer, ét for helsætninger og ét for ledsætninger. Muligheden for at slå dem sammen blev først for alvor klarlagt i 1980'erne af Christer Platzack og Lars Heltoft. Det er betydningsfuldt at kunne se de to skemaer som udledt af de samme semantiske motiver. Det betyder at den del af sætningen der først og fremmest reflekterer verbets strukturerende rolle, er *ens* i de to sætningstyper, mens den del af sætningen der reflekterer hvordan sætningen relaterer sig til andre sætninger og til teksten og udsigelsessituationen overhovedet, er *forskellig* i de to sætningskategorier. Denne kendsgerning afspejler selvfølgelig det forhold at verbets strukturerende rolle fungerer på samme måde i helsætninger og ledsætninger, mens helsætninger har fundamentalt forskellige måder at relatere sig til konteksten på end ledsætningerne, der jo i det typiske tilfælde indgår som underordnet element i en anden sætning.
- *3: Diderichsen havde ikke eller kun meget marginalt observeret forskellige finesser, f.eks. fordelingen af leddene på **A**, eller muligheden for at beskrive pronominernes placering i sætningen ud fra deres trykforhold. Hvad angår det sidste, er de fleste eksisterende lærebøger grundlæggende uenige om hvad der er smartest at sige, men de relaterer sjældent eller aldrig problemet til teoretiske forhold.

5: Sætningens relation til teksten og konteksten

I dette kapitel gennemgår vi de muligheder der er for at ændre på sætningsledenes følge for at tilpasse den til kommunikationssituationen i videste forstand.

5.1. Forfeltet

Forfeltet er én af de få muligheder for frihed i fremstillingen som den danske sætningsstruktur tillader. Her kan som sagt alle typer af sætningsled (med enkelte undtagelser, se nedenfor) stilles hen.

Hvad er nu pointen ved at rykke led frem i forfeltet? Forfeltet i de fremsættende sætninger markerer sætningens udgangspunkt, så at sige fundamentet under den sagsfremstilling som sætningen giver. Forfeltet er derfor i høj grad den retoriske nerve i tekstens sammenhæng.

5.1.1. Hvilke led kan stå på forfeltet?

Der kan tænkes to vidt forskellige begrundelser for at gøre et led til udgangspunkt for en sætnings sagsfremstilling:

* Den ene er at leddet er velbekendt for modtageren i sammenhængen og at man derfor kan knytte sagsfremstillingen an til noget allerede kendt. Det svarer til de nederste to kasser i Ole Tøgebys model (se kapitel 1.3). En slags erfaringspædagogik indbygget i sproget.

* Den anden er at leddet fungerer som kontrast eller angiver noget helt nyt i sammenhængen. Denne fremstillingsform er mere dramatisk og retorisk præget; den anvendes mest i meget radikal stil.

I princippet kan de allerfleste typer af sætningsled stilles forrest:

* *subjekt*:

(301.) Karen har nok repareret Hermans frakke.

(302.) Min tante Magda, som du traf sidste år i Cannes, deltager igen i år i biennalen.

** direkte objekt:*

- (303.) Gåsen havde tante Magda stegt alt for hårdt
(304.) Bøden ville hverken Ole eller Nikolaj betale.

** indirekte objekt:*

- (305.) Onkel Peter vil vi give et rødt slips til jul
(306.) Hans-Ole skal du aldrig fortælle et godt rygte

** prædikativ til subjekt:*

- (307.) Fed var borgmesteren blevet
(308.) Et gammelt svin har han rigtignok været i den sag

** prædikativ til objekt:*

- (309.) [Han hed egentlig Nikolai, men] det kaldte de andre børn ham aldrig
(310.) [Han var dygtig nok, men] teknisk leder gjorde firmaet ham aldrig til

** forskellige adverbialer:*

- (311.) I morgen skal min opgave være færdig.
(312.) Nede i gården legede børnene tagfat hele dagen.
(313.) Med en neglefil lirkede han vinduet op.
(314.) Stilfærdigt sneg han sig ned ad kældertrappen.

** Infinit verbum:*

- (315.) Kalde sin gamle onkel "Dromedarmide" er strengt forbudt.
(316.) Undervise i fransk kunne hun slet ikke finde ud af.

NB: Som man ser, kan det infinitte verbum kun stilles frem i forfeltet hvis alle indholdsleddene - IO, DO, P og eventuelle adverbialer fra A - tages med.

5.1.2. Hvilke led kan ikke stå på forfeftet?

(317.) ?? Ikke skal socialdemokraterne få min stemme!
(318.) * Skam er borgmesteren forelsket i byrådssekretæren.
(319.) Ingen oaser havde de tørstige set i dagevis.
(320.) Aldrig skal min fod betræde Sveriges jord igen.

5.1.3. Hvordan udfyldes forfeltet i den sproglige praksis?

(321.) *Undervisningsministeriet har for nylig lavet et internt notat om tilde-
ling af forskningsmidler. Forslaget ligner en tilsvarende engelsk
model meget. Notatet nævner også Holland i denne sammenhæng.
Vi gennemgår på de næste sider den hollandske model.*
(Fra *Universitetslæreren*)

(322.) *Langt ud paa Aftenen* naaede han Neuenkirchen. *Paa den vestlige Kant af Byen* kom han lige forbi Brandstedet, hvor kun dunkelrøde Emmer, enkelte fremspringende Gnister og den svedne Lugt tilkjendegav ham, at her havde den Ildebrand været, som han langt borte i Skumringen havde seet. (...)

(Fra St. St. Blicher: Telse. Cit. efter G. Christensen (udg.): *St. St. Blicher: Udvalgte Noveller* II, s. 68. København etc.: Gyldendalske Boghandel 1922.)

God prosa præges af variation. Læg mærke til hvordan **F** hele tiden i denne passage varieres med hensyn til længde og ledtype :

- (323.) *De* (dvs. landevejene på Fyn) drejer hele tiden, som om de alle sammen tager "Hist hvor vejen slår en bugt" alt, alt for bogstaveligt. Bare fordi den er skrevet af en af deres egne. *Bedst som man har fået bilen godt op i fart og har lænet sig tilbage, fordi den nu har nået rimelige dimensioner, så drejer den forb... vej, og igen, og igen. Man bliver sørme træt af den slags. Det arbejder vi ikke med her i Jylland. Når jeg kommer til Grindsted, er vejen derfra så lige, at jeg ville kunne se Esbjerg, hvis ikke Jorden lige var rund, og sådan skal det være.*

(Fra Per Højholt: "Danmark - et land lige for hånden" i *Stenvaskeriet og andre stykker*. København: Gyldendal 1994.)

Måden at udfylde forfeltet på kan variere fra genre til genre. I et referat af et årsmøde er tidsadverbialerne typiske; de sørger hele tiden for at markere hvilken scene beretningen nu er rykket frem til:

- (324.) " *Torsdag eftermiddag* besøgte vi Pårup skole, og *om aftenen* var der middag i Slukefter Kro. *Næste morgen* skulle vi på ekskursion ...
"

I en krimi er det subjekterne frem for noget der indtager **F**; de markerer den gennemgående handlende person:

- (325.) " ... *Han* standsede. *Hvem* var det der stod inde i mørket. *Han* anede omridset af en skygge. *Nogen* kom nærmere. *Han* greb sig selv i at blive angst. *Han* måtte overvinde angsten og komme i dækning ..."

- og i en lovtekst eller en administrativ tekst er det betingelsesudtryk eller tilsvarende udtryk der indtager forfeltet, fordi de i en sådan tekst hele tiden markerer den baggrund som indholdet fungerer på:

- (326.) *"For at være gyldig skal billetten være stemplet i en DSB-automat. Dersom dette ikke er tilfældet, kan billetten ikke betragtes som gyldigt rejsehjemmel."*

Opgave 19

Find forfelterne i de følgende tekster. Angiv hvilke typer af led der forekommer dér.

- a. Smertelig var de to Veninderns Skilsmisse. Den Ene drog nu Opfyldelsen af Livets skønneste Haab imøde; den Anden, uden Haab for denne Verden, skulde, selv dybtnekbøjet af Skjæbnens tunge Haand, lette Byrden for en lidende Moder. Kjerlighedens Baand var sønderrevet - nu maatte Venskabet ogsaa løses. Aldrig var mit Hjerte ved nogen Afsked saa blødt som ved Denne; først langt borte fra Langebæk kunde jeg hemme mine Taarers Løb. Jeg havde tabt en Ven - tabt ham paa en Maade, der gjorde Tabet dobbelt smerteligt; og min Brud var løsrevet fra den Ene af de Tvende, mellem hvilke hendes unge Hjerte var deelt. Ofte bortkyskede mine Læber Taarerne fra hendes opsvulmede Øjne; og ligesaa ofte frembrøde de paa nye. (...) (St. St. Blicher)
- b. Næstved Stor-Center, bygget i 1989 af Dansk Supermarked A/S er placeret lige udenfor Næstved by. Centret, som er på 44.000 kvm., er opført med et spændende centermiljø med tre gader brudt af flotte springvand, der er medvirkende til at give centret et behageligt indkøbsmiljø. I Næstved Stor-Center er der 45 specialforretninger og et Bilka lavprisvarehus, hvilket gør det muligt for os, at opfylde alle dine behov lige fra knappenåle til grillbøffer. Når du har foretaget dine indkøb har du mulighed for at slappe af i et af de gode spisesteder eller på en af de mange bænke der er opstillet i centret.
- Vi gør alt for, at du som kunde skal føle dig godt tilpas, bl.a. kan nævnes vore konkurrencedygtige priser, de 1.800 gratis p-pladser og

ikke mindst de kundesvenlige åbningstider. Derudover tilbyder centret et væld af underholdning som et ekstra plus til indkøbsoplevelsen.

Næstved Stor-Center glæder sig til at byde dig velkommen til en spændende og inspirerende sommer!

(Brochure fra Næstved Kommune, ikke korrigeret for sproglige fejl!)

- c. Således ligner verden og jeg hinanden:
Vi er begge lige hensynsløse.

Men jeg ændrer ikke verden, den ændrer mig
hvert sekund.

Jeg elsker ikke verden og den elsker ikke mig.
Men verden er ikke bedre til at elske
end jeg er.

Når jeg dør, bliver jeg en del af verden
men indtil da stritter jeg imod:

Som en torn lever jeg i denne verden
der bløder og græder uden ophør.
For rosens skygge over den solbeskinnede mur
gav jeg gerne mit liv, og hvem i verden ved
om det ikke er det jeg gør.

(Henrik Nordbrandt)

Ekstra opgave 9

Prøv at flytte alle sætningsled i disse sætninger frem i forfeltet efter tur:

Eksempel: Min bror kastede tasken i Sortedamssøen.

- kan varieres til:

1. Tasken kastede min bror i Sortedamssøen
2. I Sortedamssøen kastede min bror tasken
3. Sortedamssøen kastede min bror tasken i.

- a. Min bror fik en ny cykel til konfirmationen.
- b. Kardinal Bembo holdt indvielsestalen sidste søndag.
- c. Jeg har arvet mine førsteudgaver af Pontoppidan fra min oldefar.
- d. Jacob klippede kontokortet i stykker under store anstrengelser.
- e. Lars skænkede theen op i den skårede kop.
- f. Hanne tørrede meget forsigtigt pladen af.
- g. Julius var helt vild på kareten efter festen.
- h. Min moster rejste hjem for to uger siden.

Hvornår er det muligt at tage nominalledet ud af en præpositionalforbindelse og stille det alene hen på forfeltet?

5.2. Lette led

Det sætningsskema som vi nu har opstillet på helsætnings- og ledsætningsniveau, har visse særlige undtagelser. Én af dem er de 'lette led' i sætningen, dvs. de ubetonede personlige pronominer (*jeg, du, han, hun* m.fl.), det refleksive pronomen (*sig*) og de ubetonede småord *her* og *der*. Disse særlige ubetonede sætningsled placerer sig inden for sætningsskemaet efter nogle ganske særlige regler. De hører til i den kasse i Ole Tøgebys model der omfatter nominer der er kendt fra den umiddelbare kontekst, og på grund af denne særlige status som fuldt ud bekendte i forhold til situationen har de ganske særlige trykforhold. Disse trykforhold er også grunden til at de indtager ganske særlige placeringer i sætningskæden.

Den første hovedregel angående disse ubetonede led er at de danner en fast rytmisk forbindelse med det nærmest foranstående sætningsled. De står altså ikke på den plads i sætningsskemaet som de efter deres relationelle funktion skulle være knyttet til, men på den nærmeste udfyldte plads foran. I skemaet nedenfor erstatter vi alle subjekter og objekter i udgangseksemplerne med pro-

nominer; der er ingen udfyldning af **V**-pladsen, og derfor rykker alle leddene frem til **m**.

Når de pronominaliserede led rykker helt frem til **m**, skyldes det den anden hovedregel: i rigsdansk (i modsætning til dialekterne i Sønderjylland og på Lolland-Falster) er de lette led ikke i stand til at forbinde sig med led på **a**. Derfor ser vi i alle eksemplerne nedenfor at objektspronominer flytter videre hen over **a** når feltet **V** er tomt.

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(327.) Så	gav	Jørgen	jo		sin bror geværet	til jul
(328.) Så	gav- <i>han-</i> <i>ham-det</i>		jo			til jul
(329.) I morges	fandt	børnene	alligevel		porno- bladene	ude i skuret
(330.) I morges	fandt- <i>de-dem</i>		alligevel			ude i skuret
(331.) Trods alt	fortalte	Johan- sen	aldrig		sin mor den hi- storie	
(332.) Trods alt	fortalte- <i>han-</i> <i>hende-</i> <i>den</i>		aldrig			
(333.) Vi	er		snart			hjemme
(334.) Vi	<i>er-her</i>		snart			

I disse eksempler blev både S, IO og DO erstattet med pronominer. Hvis det imidlertid kun er DO der pronominaliseres, danner dette led en rytmisk forbin-

delse med IO; vi ser i skemaet nedenfor (ekss. 330 m.fl.) at hvis vi pronominaliserer DO, kan det ikke flyttes forbi et IO der er besat med et substantiv. Først når begge leddene besættes med pronominer, flytter de samlet tilbage, sådan som vi så ovenfor.

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(335.) Så	gav	Jørgen	jo		sin bror geværet	til jul
(336.) Så	gav	Jørgen	jo		sin bror- <i>det</i>	til jul
(337.) Trods alt	fortalte	Johan- sen	aldrig		sin mor den hi- storie	
(338.) Trods alt	fortalte	Johan- sen	aldrig		sin mor- <i>det</i>	

Hvis V-pladsen er udfyldt, er det indholdet på denne plads som danner basis for den rytmiske konstruktion:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(339.) I morges	har	børnene	alligevel	fundet	porno- bladene	ude i skuret
(340.) I morges	har	børnene	alligevel	fundet- <i>dem</i>		ude i skuret
(341.) Trods alt	havde	Johan- sen	aldrig	fortalt	sin mor den hi- storie	nogen sinde

(342.) Trods alt	havde	Johan- sen	aldrig	fortalt- <i>hende- det</i>		nogen sinde
------------------------	-------	---------------	--------	-----------------------------------	--	----------------

Det er først og fremmest af rytmiske grunde vi antager at det forholder sig sådan. Der findes tekniske argumenter for at de lette led ikke befinder sig direkte på den plads som relationssystemet tildeler dem, men det vil føre meget vidt at fremstille dem. Hvis ikke de rigsdanske pronominer havde undgået at hæfte sig på pladsen **a**, havde det været svært at observere nogen rækkefølgesyntaktisk konsekvens af at disse pronominer er ubetonede.

Når de personlige pronominer er fuldt betonedede, står de på de pladser i sætningsskemaet som svarer til deres ledrelation. Det ser vi i dette skema:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(343.) Derfor	så- <i>vi</i>		aldrig		dinosau- rusud- stillin- gen	
(344.) Derfor	så- <i>vi- den</i>		aldrig			
(345.) Derfor	så- <i>vi</i>		aldrig		'den	
(346.) I- gen i dag	glemte	Anders	sikkert		sine penge	
(347.) I- gen i dag	glemte	Anders- <i>dem</i>	sikkert			
(348.) I- gen i dag	glemte	Anders	sikkert		'dem	

Her og *der* har samme optræden: når de er ubetonede, rykker de frem på samme måde som pronominerne; men hvis de har hovedbetoning, bliver de stående:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(349.) Olsen	har		ikke	boet		hér
(350.) Olsen	har		ikke	boet- <i>her</i>		
(351.) Olsen	boede- <i>her</i>		ikke			
(352.) Flasken	skal		ikke	stå		dér
(353.) Flasken	skal		ikke	stå- <i>der</i>		
(354.) Flasken	står- <i>der</i>		ikke			

Det refleksive pronomen er altid **IO** eller **DO**. Når det har en pointeret betydning, ledsages det som hovedregel af et betonet "selv", som det så står lænet op ad forfra ("proklitisk"). Hvis **V** er tomt, opfører et "sig" der står alene, sig som ubetonede pronominer, dvs. det flytter, mens forbindelsen "sig selv" bliver stående:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(355.) Derefter	ville	Torben	alligevel	vaske	sig selv	
(356.) Derefter	vaskede	Torben	alligevel		sig selv	

(357.) Derefter	ville	Torben	alligevel	vaske- sig		
(358.) Derefter	vaskede	Torben- sig	alligevel			

Opgave 20

Identificér de led som de ubetonede pronominer knytter sig til i disse sætninger, samt de relationer som de ubetonede pronominer udøver:

Eksempler:

- . Dér stod den ude på landevejen. FINIT VERBAL; SUBJEKT
- . Hvorfor har du givet den et kødben? FINIT VERBAL; SUBJEKT +
INFINIT VERBAL, INDIREKTE OBJEKT
- . Bagefter så han hende nede i baghaven. FINIT VERBAL; SUBJEKT +
OBJEKT

- a. Så stod han dér midt i regnen.
- b. Derefter gav du den jo til Carsten.
- c. Tag paraplyen og slå den op.
- d. Vi har fundet den ude i haven.
- e. Til sidst forærede vi min tante den.
- f. Nu stod hun der jo lige uden for porten.
- g. Mine forældre undte ham jo da gerne lidt arbejde ind under jul.

Opgave 21

Hvad er konsekvensen af at omskrive til pronominalt objekt og enkelt verbalform i de følgende eksempler?

Eksempel:

- . Olsen har heldigvis fundet riven igen.
 - > Olsen fandt den heldigvis igen.
- . Jens skal da give Brian opgaven med det samme.

> Jens giver ham den da med det samme.

- a. Du har jo lagt papirerne hér.
- b. Ellers må vi nok give Ruth nøglerne en anden gang.
- c. Vi kan nok få sugo inde i byen.
- d. Nu har Jens heldigvis repareret bilen i morges.
- e. Derpå måtte betjenten sikkert flytte den alene.
- f. Hver morgen har jeg nu børstet statuetten af med en kost.
- g. Nu har vi fandeme lavet alle opgaverne på to timer.

5.3. Negative led

Ved 'negative led' forstår vi led af alle mulige typer som indeholder en nægtelse. I første række drejer det sig om “ikke”; dernæst om ord af typen “aldrig”, “næppe”, “intetsteds” og konstruktioner af typen '*ingen/intet* <*subst.*>': “ingen potteplanter”, “intet rugbrød”, “ingen tasker”.

Disse led har deres plads blandt de bageste led på **a**. Det gælder også negative objekter. Som man kan se af skemaet, står de negative led altid mellem de to dele af verballedet:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(359.) I dag	har	drengen	<i>ikke</i>	lukket	lågen	ordentligt.
(360.) Her i huset	har- <i>vi</i>		<i>aldrig</i>	kommet	sukker	i theen.
(361.) Efter at han er blevet fed,	gider- <i>han</i>		jo <i>næppe</i>	rokke		med ørerne længere.

(362.) Derfor	har	den bi- list der kørte ind i dig,	åbenbart <i>ingen</i> <i>ansvars-</i> <i>forsik-</i> <i>ring</i>	haft.		
(363.) Efter at huslejen steg,	har-jeg		faktisk i lang tid <i>ingen</i> <i>penge</i>	haft.		

De "negative objekter", dvs. forbindelser af "ingen / intet" og et objekt (normalt det direkte), plejer at virke lidt stive og skriftsproglige på dagligdags læsere. De erstattes ofte af forbindelser af "ikke" og "nogen / noget" + substantiv. Men her står så "ikke" på **a**-pladsen, og objektet på den normale objektsplads:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(364.) Her i huset	har- <i>vi</i>		ikke	set	nogen kakerla kker	i lang tid.
(365.) Desvær- re	har-jeg		ikke	fundet	nogen ordent- lig julegave	til dig i år.

Sammenlign:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
(366.) Her i huset	har- <i>vi</i>		ingen kakerla kker	set		i lang tid.

(367.) Desvær- re	har-jeg		ingen ordent- lig julegave	fundet		til dig i år.
-------------------------	---------	--	-------------------------------------	--------	--	------------------

Opgave 22

Sæt følgende sætninger i skema:

- Så vidt jeg ved, kommer den mand aldrig hér på caféen.
- Sherlock og jeg har ingen sager haft i lange tider.
- Den guitar har jeg aldrig fået en ordentlig tone ud af.
- Den idiot har ingen frimærker klæbet på brevet.
- Jeg vil sgu ikke have nogen hund!
- Alligevel bliver der næppe serveret rødvin til begravelsen.

5.4. Det ubekendte subjekt

Hvis et subjekt udgøres af en størrelse der i sammenhængen er fuldkommen ubekendt, plejer det at opføre sig anderledes end de normale subjekter. Det placerer sig på **objektspladsen** og ligner altså i mange henseender fuldkommen et objekt. Sammenlign:

- (368.). Henne på hjørnet står bilen
(369.) Henne på hjørnet står der en bil

Vi kan ved hjælp af de syntaktiske prøver (kapitel 4.4.1.) fylde felterne **a** og **V** ud; derved kan vi vise at subjektet i den første sætning står på **S** og i den anden sætning på **objektspladsen**:

F	m	S	a	V	IO-DO	A
----------	----------	----------	----------	----------	--------------	----------

(327'.) Henne på hjør- net	har	bilen	altid	stået		
(328'.) Henne på hjør- net	har- <i>der</i>	-	altid	stået	en bil	

Pladsen **S** i sætninger med ubekendt subjekt udfyldes normalt med det "foreløbige subjekt" "der". Denne konstruktion har derfor tilsyneladende to subjekter, et foreløbigt subjekt, der enten står på **F** eller pga. sit svagtryk står enklitisk på **m**-pladsen, og et egentligt subjekt på objektspladsen. Efter den ydre form kalder man tit denne konstruktion for en "der-konstruktion". Især i ældre, lidt mere formel sprogbrug kan det dog forekomme at "der" er udeladt af sammenhængen:

(370.) På Hotel Prinsen har boet mange interessante personligheder fra Danmarkshistorien.

(371.) Bag bakkerne har ligget en lille, fattig landsby.

Det ville være logisk at kalde sådanne konstruktioner for "der-løse der-konstruktioner", men det synes dog ikke at have fristet nogen. I stedet kunne man foreslå betegnelser som "eksistenskonstruktion" eller (for eksempler med en stedsangivelse) "lokalkonstruktion". Ingen af disse betegnelser har dog nogen særlig hævd i den grammatiske tradition.

Det er værd at bemærke at de verber der anvendes i disse konstruktioner, normalt får deres betydning afsvækkes i retning af et "der er" eller "der findes". Hvis verbalbetydningen skal trækkes tydeligere op, må man i stedet anvende der-kløvningen (se kapitel 5.5.2.).

Grunden til at de ubekendt subjekter placerer sig på objektspladsen, skal søges i at de grammatiske relationer 'subjekt' og 'objekt' er meget tæt knyttet sammen med fordelingen af fælles baggrund og nyt stof i sætningen. Især i dansk, hvor det er rækkefølgen der viser hvorledes subjekt og objekt fordeler sig, er tendensen til at associere subjektet med den fælles baggrund og objektet med det der skal udsiges i sætningen, ganske stor. Netop derfor kommer det ube-

kendte subjekt i sin reneste form på tværs i syntaksens betydningsside. Subjektet er normalt et stykke fælles viden, og det er derfor bemærkelsesværdigt når det forsynes med ubekendt artikel. Den ubekendte artikel markerer nemlig normalt en størrelse som modtageren ikke er fortrolig med. Det går på tværs af disse traditionelle associationer af leddenes funktion i forhold til fremstillingen af sagen i tekstsammenhængen.

Dette forhindrer i øvrigt ikke at vi lejlighedsvis kan finde størrelser der egentlig skulle synes at være kendte i konteksten, som "egentlige subjekter" på objektspladsen med "der" på **S**-pladsen:

- (372.) Hvem vi diskuterer i den forbindelse? Tja, der er Katrine og der er Kaj.
- (373.) Hvis vi skal finde en god leder af afdelingen, er der dig og ikke ret mange andre.

Fornavne og pronominer er prototypisk størrelse som modtageren må antages at være bekendt med; altså ville der normalt ikke være grund til at fastslå deres eksistens. I disse tilfælde kender modtageren vel også Katrine og Kaj (for ikke at tale om sig selv); men "Katrine", "Kaj" og "dig" er nye i den sammenhæng de sættes i. Derfor kan de placeres på **DO**-pladsen.

Opgave 23

Sæt følgende sætninger i skema:

- a. Hjemme hos mine forældre boede nemlig i mange år en gammel snedkersvend.
- b. Bag portfløjen stod dengang en svær brolæggerjomfru som min bror og jeg ikke måtte lege med.
- c. Hvor står der noget om sætningsanalyse?
- d. Mellem sivene ruger en svane.
- e. Blandt tilskuerne sås ofte en lille mand med hornbriller.
- f. Inde i skoven stod der hver aften et hjortekid.
- g. Henne på hjørnet har der engang været et vældig hyggeligt lille værtshus.
- h. I forkontoret sad som regel altid en arrig lille madamme.

5.5. Sætningskløvning

Under betegnelsen 'sætningskløvning' eller blot 'kløvning' sammenfatter vi to konstruktioner som har det til fælles at de tilsyneladende består af ét eneste udsagn, fordelt over to finite sætninger. Oversætningen tjener til at fremhæve eller angive eksistensen af en bestemt størrelse i konteksten, mens undersætningen repræsenterer et udsagn hvori den størrelse som oversætningen fastlægger, indgår i en eller anden syntaktisk og semantisk funktion. De to kløvningskonstruktioner har meget parallelle ydre former, men i henseende til det semantiske er de temmelig forskellige. Fællesbetegnelsen er derfor mindre heldig ud fra en synsvinkel der stiller betydningsforholdene centralt.

5.5.1. Det-kløvning

Vi kan meddele kendsgerninger om vores omgivelser lige ud ad landevejen:

(374.) Peter kommer i morgen.

(375.) Lise er blevet gravid.

Men i visse tilfælde foretrækker vi at give denne konstruktion en omskreven form:

(376.) Det er Palle der kommer i morgen.

(377.) Det er Jytte der er blevet gravid.

Denne omskrivning griber vi til når der findes flere mulige kandidater til pladsen som subjekt for udsagnene "... kommer i morgen.", "... blevet gravid." Man kan sige at prædikatet her er det givne og subjektet det der er nyt i sammenhængen. Konstruktionen kaldes i almindelighed "det-kløvning" efter det centrale ord vi anvender i omskrivningen, men den kunne også kaldes "kontrast-" eller "delmængdekløvning".

Vi kan anvende 'det'-kløvningen til at trække led af alle mulige arter ud af udgangssætningen. Et eksempel som

(378.) Jens fortalte sine børn eventyret om koen med vinger i går aftes.

- kan kløves på flere forskellige måder:

- (379.) Det var Jens der fortalte sine børn eventyret om koen med vinger i går aftes.
- (380.) Det var sine børn Jens fortalte eventyret om koen med vinger i går aftes.
- (381.) Det var eventyret om koen med vinger Jens fortalte sine børn i går aftes.
- (382.) Det var koen med vinger Jens fortalte sine børn eventyret om i går aftes.
- (383.) Det var i går aftes Jens fortalte sine børn eventyret om koen med vinger.

NB: Derimod er det følgende eksempel kun marginalt tænkeligt, men til syvende og sidst måske alligevel grammatisk korrekt, sin sære form til trods:

Det var vinger Jens fortalte sine børn eventyret om koen med i går aftes.

Hvis det forekommer, er det i en situation hvor Jens kunne have fortalt eventyr om en lang række af mærkeligt formede køer: koen med vinger, koen med følehorn, koen med otte ben, koen på hjul osv. "Vinger" må i givet fald være et kontrasterende element af en bestemt mængde af egenskaber ved køer som der kan vælges fra. Tilfældet er dybt usandsynligt, men sproget kan ikke desto mindre finde udtryk for det alligevel...

Det-kløvningens funktion er at åbne muligheden for at vende om på den normale rækkefølge af sætningsleddene, sådan at de passer ind i konteksten. Normalt står de led der er kendt fra konteksten, forrest i sætningen, sådan som vi så det i forbindelse med forfeltet. Der er en gammel tradition for at opfatte dette på en måde der svarer til logikkens opdeling af udsagnet: sætningen tager sit udgangspunkt i en kendt størrelse som der skal siges noget om, og derpå følger udsagnet, det der bliver udsagt om størrelsen. Udgangspunktet vil naturnødvendigt skulle være noget kendt og det der udsiges, noget ukendt. Det-kløvningen gør det muligt at lade det nye eller ukendte led stå forrest og lade de bekendte led følge bagefter. På den måde kan denne konstruktion ses som en tydeligere måde at udtrykke kontrast på. Vi så i kap. 5.1. at kontrast var én af mulighederne for at et led kunne blive stillet op i forfeltet; med kløvningen bliver rækkefølgen ændret på tilsvarende måde, men samtidig trækkes kontrastbetydningen tydeligere frem.

5.5.2. Der-kløvning

Vi kan også lave kløvningskonstruktioner med ordet "der" i stedet:

(384.) Der var en mand der ville tale med dig.

(385.) Der er en ting jeg må tale med dig om.

Disse konstruktioner opstår - i hvert fald i formmæssig henseende - efter samme mønster som det-kløvningen: en konstruktion der kan opfattes som en størrelse som der siges noget om plus et udsagn om denne størrelse, bliver delt op og "vendt om", hvad indholdet angår, sådan at vi opfatter selve udsagnet som noget givet og den størrelse som udsagnet karakteriserer, som noget ukendt. I andre henseender kan man opfatte der-kløvningen som en parallel til det ubekendte sætningssubjekt (se kapitel 5.4.). I der-kløvningen, så vel som i der-konstruktionen, angiver vi eksistensen af en bestemt størrelse i en bestemt sammenhæng; men hvor vi i der-konstruktionen stort set holder os til at angive eksistensen af en eller anden størrelse og kun ret marginalt meddeler noget om hvad denne størrelse foretager sig, er det anderledes i der-kløvningen. Der-kløvningen kan gennem den tilføjede eftersætning også udsige noget om handlinger eller tilstande hvor den størrelse hvis eksistens påstås med sætningen, er involveret. Derfor er der også en vis betydningsforskel mellem disse to sætninger:

(386.) Der sov tre børn inde på Lines værelse i nat.

(387.) Der var tre børn der sov inde på Lines værelse i nat.

Opgave 24

Lav en liste over sætningsled som kan trækkes ud ved hjælp af det-kløvning og der-kløvning. Benyt dig af eksemplerne på disse konstruktioner i kapitel 5.5. - Prøv at finde eksempler i din daglige læsning, eller prøv at konstruere teksteksempler og afprøv dem på dine omgivelser.

5.6. Sætningsknode

Som vi så i kapitel 5.1. om forfeltet, kan vi med enkelte undtagelser stille alle mulige led frem i **F**. Det er imidlertid noget af en specialitet ved dansk (og de øvrige skandinaviske sprog, samt til en vis grad lidt ældre tysk) at forfeltet også kan udnyttes til at stille led fra en af ledsætningens ledsætninger på. Det er et ganske almindeligt fænomen i dansk, og det er ét af sprogets helt egne træk. Ikke desto mindre siges sætningsknuden ofte at være temmelig talesprogspræget. og i det hele taget har denne konstruktion et dårligt rygte i skolen (sikkert fordi den ikke kan anvendes på skolens normale fremmedsprog engelsk og tysk). Vi ser på et eksempel:

(388.) Jeg tror Ole gav Klara et kys i porten.

Her kan vi trække alle ledsætningens led frem i oversætningen, det ene efter det andet. Med et <> markerer vi hvor leddet kommer fra:

(389.) Ole tror jeg <> gav Klara et kys i porten.

(390.) Klara tror jeg Ole gav <> et kys i porten.

(391.) Et kys tror jeg Ole gav Klara <> i porten.

(392.) Porten tror jeg Ole gav Klara et kys i <>.

(393.) I porten tror jeg Ole gav Klara et kys <>.

Her et par eksempler af noget mindre kontroversiel karakter:

(394.) Den skæbne synes jeg ikke han har fortjent <>.

(395.) Den mand skulle man ikke have tænkt hun ville giftes med <>!

(396.) Grammatik tror jeg ikke jeg kan finde ud af <>.

- og et par nyere litterære eksempler (efter Lisbeth Falster Jacobsen:)

(397.) I lommen vidste Borch, at han havde et miniaturekamera med en række billeder i. (Anders Bodelsen)

(398.) Jeg bebrejder egentlig ikke Tjumse noget. Hende er jeg bare ikke sikker på at jeg bryder mig om. (Chr. Kampmann)

Knuder kan også dannes ved at man trækker et led ud af ledsætningen og stiller det som relativled i oversætningen:

- (399.) Han fandt den skrue *som* alle havde troet <> var blevet borte.
- sml.: Alle havde troet at den skrue var blevet borte.
(400.) Jane svang sig op på den hest *som* ingen troede at man kunne tæmme <>.
- sml.: Ingen troede at man kunne tæmme den hest.

Det er normalt kun muligt at lave sætningsknode af substantiviske ledsætninger (se kapitel 4.1.2.1). De relative ledsætninger danner aldrig knuder, og de adverbelle gør det kun undtagelsesvis.

Allerede i den grammatiske kommaterings tid kunne kommaet udelades helt i sætningsknuderne, sml. RO 86 § 53 pkt. 3.

Opgave 25

Prøv at omskrive de følgende forbindelser af helsætning og ledsætning til knudesætning. Prøv at danne så mange knudesætninger som muligt.

Eksempel: Lægen påstod at medicinalfirmaet måtte give den gamle kone en undskyldning.

- kan omskrives til:

. Medicinalfirmaet påstod lægen måtte give den gamle kone en undskyldning.

. Den gamle kone påstod lægen måtte medicinalfirmaet give en undskyldning.

. En undskyldning påstod lægen måtte medicinalfirmaet give den gamle kone.

- a. Vi vidste ikke at chefen beundrede Marilyn Monroe så heftigt.
- b. Olesen troede ikke at familien nogen sinde skulle nå det S-tog.
- c. Jeg anede ikke at grammatik var så morsomt.
- e. Victor holdt det hemmeligt at Anton var forlovet med chefens niece.

Ekstra opgave 10

Prøv at erstatte samtlige subjekter i ledsætningerne i opgave 24 med pronominer og dan så sætningsknude med dem. Hvilken kasus får de ved de ord hvor man kan se kasus?

Eksempel: Lægen påstod at medicinalfirmaet måtte give den gamle kone en undskyldning.

> Lægen påstod at det måtte give den gamle kone en undskyldning.

Ekstra opgave 11

Hvornår kan adverbielle ledsætninger danne knuder? Prøv at se på de følgende eksempler; se på om de er grammatisk acceptable eller ej:

- a. Den mand bliver jeg frustreret hvis kommer.
- b. Pengene bliver jeg glad hvis du tager med.
- c. Olsen åndede vi alle lettede op da udeblev.
- d. Dorte åndede danselæreren lettet op da forældrene meldte ud.
- e. Olsen? Det er ham som ingen ved om kommer?
- f. Det var Jensen som jeg godt ville vide om jeg kan få en aftale med.

5.7. Fordoblede eller ekstraponerede led

Det forekommer at sætningsled sættes uden for sætningsrammen, dvs. før F eller efter A. Det bliver da repræsenteret inde i sætningen af et pronomen. En sådan repræsentation inde i sætningen kalder vi for en 'repræsentant', og hele konstruktionen kaldes 'ekstraposition'. Det led der er rykket ud af sætningssammenhængen betegner vi som 'ekstraponeret'. Ekstraponering er som regel betinget af at leddet er meget omfattende, sådan at det ville forstyrre opfattelsen af sammenhængen fra den ene ende af sætningsrammen til den anden. Ekstraponering rammer i moderne sprog næsten kun visse substantiviske ledsætninger og visse nominalled.

Vi har allerede set hvordan ledsætninger som subjekt ofte kræver denne konstruktion:

- (401.) Det var dejligt at du kunne komme.
- sml.: At du kunne komme, var dejligt.
(402.) Det betød meget for Amalies gode humør at hendes mand altid var på rejse.
- sml.: At hendes mand altid var på rejse, betød meget for Amalies gode humør

Infinitiv som subjekt ekstraponeres som regel på samme måde:

- (403.) Det gjorde godt at få en bajer
- sml.: At få en bajer gjorde godt.

Også objektsledsætninger og infinitiv som objekt anser vi for ekstraponerede overalt hvor de forekommer, uanset at de ekstraponeres uden korrelat. Det kan ses ved at det er muligt at finde typiske **A**-adverbialer mellem ledsætningen (eller infinitiven) og det delte verballed, som i disse eksempler:

- (404.) Jens Peter har indset for sent at Brigitte ikke vil vide af ham.
(405.) Men forvalter Olsen har jo lovet mig i morges at vandhanen skulle blive repareret?!
(406.) Karl den Store måtte sværge ved alle helgener at han ikke ville ændre vasallernes forhold.
(407.) Jensen har altid ønsket i sit hjerte at blive stationsforstander i Humlum.

Den obligatoriske ekstraponering gælder kun for sætninger der er subjekter og objekter. Substantiviske ledsætninger der er styrelser for en præpositionsforbindelse, skal placeres i **A**. Da disse ledsætninger ikke har korrelat, da de ikke tydeligt skilles fra resten af sætningsstammen, og da de er underled til præpositionen, der klart befinder sig inden for sætningsrammen, er der ingen grund til at foreslå at de er ekstraponerede.

- (408.) Jeg har undret mig over om du kom.
(409.) Vi er vist ikke før stødt på at nogen har spurgt efter disse regler.

F	m	S	a	V	IO-DO	A
Jeg	har			undret- <i>mig</i>		over om du kom
Vi	er		vist ikke før	stødt		på at no- gen har spurg t efter dis- se regler

Hvad angår de to andre ledsætningstyper, de relative og de adverbielle, gælder der følgende:

a. Relativsætninger er underled til substantiver og ekstraponeres derfor næsten aldrig selvstændigt. Forfatteren af disse linjer kan godt sige således:

(410.) I går lukkede vi den flaske vin op som vi fik af min mormor.

(411.) Han kom til at smide de papirer væk som han skulle bruge den næste dag.

- men hans studerende har i flere år afvist disse sætninger som sprogstridige. (Hvorfor gør de i øvrigt det med stor ret?)

b. Adverbielle ledsætninger der står i **A**, står som regel alligevel til sidst hvis der er flere adverbialled på **A**. Det er nærmest en strid om kejserens skæg om man vil mene at de er ekstraponeret eller ej.

Det kan også ske at det er leddet i forfeltet der bliver fordoblet:

(412.) Napoleon, hvem var han i grunden?

(413.) Jensen, ham kan vi ikke lide.

(414.) Min far, han prøvede engang at svømme over til Saltholm.

(415.) Den forklaring dér, den tror vi ikke på.

(416.) Hvis du kommer på søndag, så bager jeg en kage.

Denne type af fordoblinger har et tydeligt præg af talesprog, og de er i realiteten uundværlige i daglig tale. Sætninger svarende til (407 - 411) uden fordoblet

forfelt ville kunne lyde mere eller mindre kunstige hvis de blev brugt i en uformel sammenhæng.

Endelig kan et pronomen repræsentere et efterstillet led:

- (417.) Han er en værre én, ham Jep Havre.
- (418.) Det var en grim historie, det med din fars bil.
- (419.) Hun er sød, hende kantinedamen.

Denne type konstruktioner hører næppe heller hjemme i de højeste stillag, men de er til gengæld overordentlig almindelige i det talte sprog.

Ekstraponeringen er ofte betinget af nominalleddenes vægtforhold. F.eks. ser det ud til at forfeltet i talt sprog ikke tolererer nogen størrelse ud over de pronominaliserbare emners niveau, mens skriftsproget kan kapere mere på dette punkt. Det er også vægtforholdene der begrundet hvorfor ledsætninger må rykkes helt uden for sætningsrammen. Men i øvrigt er ekstraponering et ret dårligt udforsket område, og i denne bog vil vi nøjes med disse bemærkninger.

6. Praktisk syntaktisk analyse

6.1. Indledning

Hvordan udnytter man så sin møjsommeligt erhvervede viden om syntaks til at karakterisere og vurdere en konkret tekst ud fra en syntaktisk betragtning? Det vil vi prøve at give nogle forslag til i dette kapitel. Vi gennemgår 5 typer af problemer som man forholdsvis let kan isolere og vurdere, og der bliver givet retningslinjer for hvordan de enkelte elementer skal vurderes. Andet end retningslinjer kan det dårligt blive - til syvende og sidst er hver eneste tekst unik i sin art, og det må altid bero på en afvejning af tekstens særlige formål og art hvordan dens syntaks skal vurderes.

6.2. Forfeltet

Om forfeltets opbygning: se syntaksbogen kapitel 5.1. Til en syntaktisk analyse af forfeltet kan man anvende følgende skema. Vi benytter det på de første par linjer af I. P. Jacobsens “Marie Grubbe”, der lyder således:

Den Luft, der laa under Lindetræernes Kroner, havde vugget sig frem over den brune Hede og de tørstige Marker; den var bleven baget af Solen og støvet af Vejene, men nu var den rensat af det tætte Løvhang, svalet af de kølige Lindeblade, og Duften af Lindens gule Bloster havde gjort den fugtig og givet den Fylde.

<i>Forfeltets ordlyd citeres</i>	<i>Forfeltets indhold af ordklasser, specielt kernen i ledet på F</i>	<i>Forfeltets ledfunktion (subjekt, adverbial, objekt m.v.)</i>	<i>Forfeltets sammenhæng med den forudgående tekst</i>

“Den Luft, der laa under Lindetræernes Kroner, ...”	substantiv, kerne i nominalled med bestemmer og tungtled formet som relativsætning	subjekt	Ingen - det er den første sætning i teksten. Luften bestemmes ved sin position under “Lindetræerne”, der igen tages for givne i tekstsammenhængen.
“den”	ubetonet pronomen	subjekt	henviser til leddet i forfeltet i forrige sætning
“nu”	tidsadverbium	tidsadverbial	henviser modsætningsvis til fortidsmarkeringen (plusquamperfektum) i de to forrige sætninger
“Duften af Lindens gule Bloster”	nominalled med substantiv som kerne, samt tungtled	subjekt	selv om alle tre substantiver i F omtales i bestemt form, er kun linden selv omtalt før (i flertal); de to andre leds eksistens beror på en slutning ud fra hvordan vi nu ved at lindetræer er sammensat.

Det er gørligt (om end selvfølgelig ikke let) at skrive alle forfelter i en kortere passage ud på denne måde og dissekere dem i et sådant skema. Når det er gjort, vil man kunne opdage adskilligt om teksten:

1. Ordklasseindholdet kan forbindes med tekstsammenhængen. Pronominer i forfeltet vil passe med simple henvisninger til den nærmeste forudgående sætning, mens mere omfattende forfelter vil passe med mere komplicerede måder at gribe tilbage til den forudgående tekst på. Især forfelter der indeholder ledsætninger, er som regel komplekse. Indholdet af en ledsætning vil oftest være noget der er mere eller mindre ubekendt for modtageren, og det er derfor som regel en komplicerende faktor i modtagerens afkodning af en sætning hvis forfeltet er udfyldt på denne måde.
2. Ledets funktion i sammenhængen er også en kommentar værd. Subjekter er langt det almindeligste på forfeltet, især inde i afsnit. I den første sætning i et afsnit er adverbialer heller ikke ualmindelige. Som hovedregel kan man antage at alle andre ledtyper er specielle på en eller anden måde. F.eks. er direkte objekt som regel et pronomen der henviser temmelig direkte til tekstsammenhængen eller til talesituationen.

Alle disse tre faktorer - ordklasse, ledfunktion og tekstsammenhæng - kan afvejes i forhold til hinanden. Det resultat man kommer frem til, siger meget om hvordan teksten forholder sig til modtageren: bliver sammenhængene gjort lette og overskuelige, eller kræver teksterne en masse forudsætninger, f.eks. forudviden (introducerede substantiver), situationsafhængighed (størrelser der peger ud i samtalerummet) eller overblik over en større sammenhæng (stadig jongleren med størrelser fra den lidt fjernere kontekst, der anvendes på F uden at blive frisket særligt op).

6.3. Syntaktisk dybde

Det er en god idé at lave trappediagrammer (alias periodediagrammer; se syntaksbogens kap. 4.1.3.) for en længere passage, f.eks. for den samme passage som man analyserer forfelter i. Alt efter hvordan trappediagrammeme ser ud, kan man aflæse forskelligt om tekstens kompleksitet:

1. Skemaer hvor de enkelte ledsætninger bevæger sig stille og roligt nedad, den ene efter den anden, er som regel overskuelige og letopfattelige.

2. Sætninger der indledes med en ledsætning, har altid denne ledsætning i forfeltet. Som regel er det påfaldende komplekst at have en ledsætning i forfeltet, sådan som jeg anførte ovenfor, så allerede ved forfeltsanalysen bør disse sætninger være kommet i søgelyset.
3. Jo mere komplicerede ledsætninger der findes inde i sætningen og forrest i sætningen, jo mere kompleks er syntaksen.
4. Størrelsen af ledsætningerne kan være værd at bemærke. Mange korte ledsætninger volder som regel ingen skade for afkodningen, men meget lange kan komplicere tilegnelsen.

6.4. Sætningsafløser

Betegnelsen “sætningsafløser” dækker afledninger af verber (f.eks. “handling”, “tilegnelse”, “operation”, “gaben”, “fortælling”) og substantiver med en etymologisk forbindelse til verber (f.eks. “løb”, “sejr”, “nederlag”). Disse sætningsafløser er interessante derved at de ofte danner meget omfangsrige led omkring sig, som f.eks.:

- (420.) ... fuldmægtig Ubaldt Jensens umoralske handlinger i fru Agathe v. Rosenkaals arveanliggender ...
- (421.) ... den tidlige baroktids hektiske tilegnelse af udenlandske stilelementer ...
- (422.) ... min bedstefars lystige fortællinger om dengang han var lille ...
- (423.) ... fætter Jonas’ sejr over min lillebror i skak forleden aften nede på café Kindrødt i Studsgade i Latinerkvarteret ...

Denne type af led kan ofte analyseres som en slags sætninger uden rigtigt verbum; i stedet optræder kernen i leddet som en slags verbum der forener de mange underled omkring det. Kernen er i alle de anførte tilfælde et substantiv, så modellen for en detailanalyse er skemaet for nominalleddene. Sætningsafløser er komplicerende for syntaksen på to måder:

1. De danner omfangsrige led, og omfangsrige led svækker overskueligheden i tekstsammenhængen.

2. De fungerer på samme måde som sætninger, men kan ikke registreres i trappediagrammerne. Ved undersøgelsen af sætningernes kompleksitet må man derfor tage højde for hvor mange sætningsafløbere der er i en periode, og nok også hvor de befinder sig. Jo længere fremme, jo mere bidrager de til den syntaktiske kompleksitet.

6.5. Ledsætningernes type

Der kan også være grund til at se på hvilke typer af ledsætninger der indgår i en periodes opbygning. Vi skelner tre typer af ledsætning, substantiviske, adjektiviske eller relative og adverbelle; se nærmere i syntaksbogens kap. 4.1.2. Af disse tre klasser er den første og den sidste i almindelighed nogenlunde lige komplicerende for perioden. De bliver mere komplicerende når de står indskudt eller står forrest, men det spiller nok ikke den store rolle om de er korte eller lange.

Hvad angår de relative ledsætninger, er der imidlertid grund til at kigge nærmere på dem. Der findes to slags relativsætninger: de *bestemmende*, hvis opgave det er at præcisere betydningen af det substantiv de står som tungtled til, og de *parentetiske*, som meddeler en eller anden i princippet overflødig oplysning som fører videre i forhold til tekstens indhold, men ikke er strengt nødvendig for at opfatte sammenhængen. Eksempler på bestemmende relativsætninger:

- (424.) Den mand *der kalder sig Alvard*, ringede i morges.
(425.) Den elevator *der fører op til taget*, er ude af drift.

Eksempler på parentetisk relativsætning:

- (426.) Christian den Fjerde, *der var vokset op i Jylland*, skrev et prægnant sjællandsk hele sit liv.
(427.) Anja Andersen, *der sejrrikt anførte det danske kvindelandshold i håndbold gennem et par sæsoner*, har nu igen udgivet en bog.
(428.) En mand, *hvis tante ejer et mindre hønseri i Lundforlund vest for Horsens*, kørte i går en lille pige ned på Randersvej.

De parentetiske er under alle omstændigheder komplicerende for syntaksen: dels gør de sætningens udsagn mere diffust ved at føje informationer til som

ikke er snævert relevante for hele sætningens udsagn, dels står de som indskud ofte sådan at de spreder dele af sætningen ud fra hinanden. De bestemmende står også som indskud, men de udligner deres genevirkning på det punkt ved at tilføre sammenhængen nogle informationer som er nødvendige for forståelsen. Meget store bestemmende relativsætninger, eventuelt med andre ledsætninger som underelementer, har dog nok mere komplicerende end opklarende funktion:

- (429.) De chauffører *hvis uddannelse er afsluttet før vi fik de nye lavtgulvs-busser med deres stærkt forbedrede passagerkomfort*, skal formentlig alle omskoles inden for de næste år.

Det er en god idé at tage den passage som man alligevel sætter i trappediagram, og så gennemgå de typer af ledsætninger der forekommer. Under alle omstændigheder kan jeg anbefale at man læser hele teksten meget grundigt og prøvende igennem for at undersøge om der skulle være parentetiske relativsætninger i den. Påfaldende eksemplarer (og de fleste af slagsen *er* påfaldende) kan noteres i analysen.

6.6. Leddenes omfang

Det sidste moment man kan se på, er spørgsmålet om hvor store sætningsledde-
ne i almindelighed er. Det kan som regel afsløres, blot ved at man sætter et antal sætninger i helsætningsdiagram. For at dokumentere problemerne kan man eventuelt analysere de enkelte underled i flere detaljer ved hjælp af skemaerne for nominalled (eller hvilke andre led der nu måtte forekomme).

Der er navnlig ét felt som det er værd at fokusere på, nemlig **a**. Dette felt udnyttes til adverbialer som karakteriserer hele sætningen i forhold til afsender og modtager. De adverbialled der står her, er som regel meget korte og ofte også ubetonede; men i meget syntetisk skriftsprog er der både mange og lange led på **a**. Sammenlign talesprogsnære udtryk som:

- (430.) Dengang havde han *jo også* fundet sig en smart måde at tjene penge på.
(431.) Så kan vi jo *netop* nyde julen i fred.

- med mere syntetiske udtryksmåder som:

- (432.) Så blev jeg *på grund af al min flid* kontorist på mindre end et halvt års tid.
- (433.) Derfor har han *efter alle de år i fængslet alligevel ikke* forbedret sig.

Det er væsentligt for vurderingen af syntaksen i en passage at man noterer sig hvad der forekommer af eksempler på udvidede **a**-adverbialpladser.

Litteraturliste (udvalgte titler)

Askedal, John Ole: "Topologisk feltanalyse, koderingssystemer og pragmatiske funktioner". *Nydanske Studier* 16-17/1986 s. 18 - 55

Basbøll, Hans: "Når genstande bliver så lette at de flyver." *Profiler*. Odense: Odense Universitetsforlag 1986 s. 171 - 182.

Bleken, Brynjulf: *Om setnings-skjemaet*. Oslo - Bergen -Tromsø: Universitetsforlaget 1971.

Brøndal, Viggo: *Morfologi og Syntax*. = *Københavns Universitets Festskrift 1932*.

Byskov, Jens: *Dansk sproglære*. 5. udg. København: Det schønbergske forlag 1955.

Diderichsen, Paul: "Prolegomena til en metodisk dansk Syntax." Opr. i Spang-Hanssen, Brøndal & Brøndum-Nielsen (udg.): *Forhandlinger paa det ottende nordiske Filologmøde i København den 12-14 August 1935*. København: J. H. Schultz Forlag 1936, s. 41 - 46, nu tillige i *Helhed og Struktur* (s. nf.)

Diderichsen, Paul: *Sætningsbygningen i skaanske Lov*. = *Universitets-Jubilæets danske Samfunds Skrifter* Nr. 327. København: Ejnar Munksgaard 1941.

Diderichsen, Paul: *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal 1946 og sen.

Diderichsen, Paul: "Synspunkter for dansk sproglære i det 20. århundrede". Larsen, J, Christian Lisse og Karl Martin Nielsen (udg.): *Det danske sprogs udforskning i det 20. århundrede*. København: Gyldendal 1965, s. 142 - 211.

Diderichsen, Paul: *Helhed og struktur*. København: G. E. C. Gads Forlag 1966.

Falster Jacobsen, Lisbeth & Jørgen Olsen: "Subjekt - Subjekt? Eine Diskussion der Subjektsdefinition im Dänischen". *Nordic Journal of Linguistics* 7/1984 s. 1 - 40.

Götzsche, Hans: *Deviational Syntactic Structures. A Contrastive Linguistic Study in the Syntax of Danish and Swedish*. Göteborgs Universitet, Institutionen för svenska språket 1994.

Hansen, Aage: *Sætningen og dens led i moderne dansk*. København 1933.

Hansen, Aage: *Moderne dansk I - III*. København: Grafisk Forlag 1967.

Hansen, Erik: "Sætningsskema og verbalskemaer". *Nydanske Studier* 2/1970 s. 116 - 141.

Hansen, Erik: "Dr. Jekyll og mr. Hyde i dansk Grammatik". *Papir*, Bunde I,4, 1972.

Hansen, Erik: "Bestemt og ubestemt Sætning." *Nydanske Studier* 7/1973 s. 130 - 150.

Hansen, Erik: "Det Pleonastiske At." *Danske Studier* 1983 s. 61-80.

Hansen, Erik: *Dæmonernes Port*. 4. udg. København: Hans Reitzel 1997.

Heltoft, Lars: "Topologi og Syntaks". *Nydanske Studier* 16-17 1986, København: Akademisk Forlag, s. 105-130

Heltoft, Lars: "The V/2 Analysis - A Reply from the Diderichsen Tradition." Dahl & Holmberg (udg.): *Scandinavian Syntax*. Stockholm: Institute of Linguistics, University of Stockholm 1986, s. 50 - 66.

Heltoft, Lars: "The pragmatic syntax of Danish der-constructions". Lilius & Saari (udg.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6, 1987, s. 177 - 192.

Heltoft, Lars: "En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema." Galberg Jacobsen (udg.): *Selskab for Nordisk Filologi, København, Årsberetning 1987 - 1989*. København 1990, s. 26 - 45.

Heltoft, Lars: "Talesprogets tale." Kunøe & Vive Larsen (udg.): *3. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus: Aarhus Universitet 1991 s. 126 - 143.

Heltoft, Lars: "Topologiens plads i en sprogteori". Gregersen (udg.): *Lingvistisk Festival = Sprogvidenskabelige Arbejdspapirer fra Københavns Universitet* 2/1992 s. 67 - 98.

Heltoft, Lars: "The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Function of Word Order". Herslund, Michael (udg.): *Word Order = Copenhagen Studies in Language* 15. København: Handelshøjskolens Forlag & Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1992 s. 13 - 64.

Henriksen, Carol: "Sætningsleddene og deres stilling - nogle år før - og flere år efter". *Nydanske Studier* 16-17/1986 s. 210 - 228.

Herslund, Michael: "The Double Object Construction in Danish". Hellan & Koch Christensen (udg.): *Topics in Scandinavian Syntax*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company 1986, s. 125 - 147.

Jensen, Eva Skafte: "Neksusadverbialets placering i ledsætninger." *Nydanske Studier* 20/1995 s. 77 - 90.

Jespersen, Otto: "Gruppegenitiv på dansk". *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsdaarsdagen den 31. Oktober 1934 = Danske Folkemaal*, Tillægsbind til 8. Aargang. København & Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus & C.A. Reitzels Forlag 1934, s. 1 - 7.

Jørgensen, H.: "Om de danske personlige pronominer". *Danske Studier* 1991 s. 5 - 28.

Jørgensen, H.: "Paul Diderichsen's Sentence Scheme Interpreted as a Glossematic Construct". Michael Rasmussen (udg.): *Hjelmslev et la sémiotique contemporaine = Travaux de cercle linguistique de Copenhague* vol. 24. København: C.A.Reitzel 1993, s. 36 - 51.

Jørgensen, H.: "Om adverbialled mellem det finite verbal og subjektspladsen i danske helsætninger". Galberg Jacobsen (udg.): *Årsberetning fra Selskab for Nordisk Filologi* 1996.

Jørgensen, H: "Nogle noter om en semantisk-hierarkisk klassifikation af nomierne i sætningen". *Almen semiotik* 15, Århus 1999.

Jørgensen, H: *Studien zur Morphologie und Syntax der festlandskandinavischen Personalpronomina*. Udk. i *Acta jutlandica*, Aarhus Universitetsforlag 2000.

Mikkelsen, Kr: *Dansk ordföjningslære*. København: Hans Reitzel 1975 (1. udg. København: Lehmann og Stage 1911).

Oxenvad, Erik: "Om nogle upersonlige Konstruktioner i Dansk" . *Studier tilegnede Verner Dahlerup paa Femoghalvfjerdsaaarsdagen den 31. Oktober 1934 = Danske Folkemaal*, Tillægsbind til 8. Aargang. København & Aarhus: Universitetsforlaget i Aarhus & C.A. Reitzels Forlag 1934, s. 135 - 140

Pedersen, Karen Margrethe: "Letledsreglen og lighedsreglen." Pedersen & Pedersen (udg.): *Jyske Studier*. København: Institut for dansk dialektforskning 1993 s. 199 - 218.

Ruus, Hanne: "Sproglig betydningsanalyse. Semantiske roller i teksten." *Nydanske Studier* 10-11/1978 s. 161 - 197.

Togeby, Ole: "Nominalernes bestemthedsformer informationsteoretisk anskuet". Widell og Kunøe (udg.): *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus 1997, s. 289-300

Vikner, C.: *Quelques réflexions sur les phrases clivées en français moderne*. = *RIDS (Romansk Instituts Duplikerede Småskrifter)* 12. Københavns Universitet, Romansk Institut 1970.